

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της φοιτήτριας: Νικολέττα Μπίρμπα

I2016025

ΘΕΜΑ: Μαγικές πρακτικές και ταφικά έθιμα στην αρχαιότητα

Σύνδεση με εθνογραφικά παράλληλα

Επιβλέπων: Ανδρέας Καπετάνιος

ΚΕΡΚΥΡΑ , ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ , 2024

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ σελ. 3

ΕΙΣΑΓΩΓΗ σελ. 5

1. Η Μαγεία και οι Διαστάσεις της στην Αρχαιότητα

1.1 Η Μαγεία και οι Θεωρήσεις της στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο σελ. 6-9

1.2 Μαγεία στην Αρχαία Ελλάδα: Από τις Θεσσαλές Μάγισσες στους Δαίμονες και τις Τελετουργίες σελ. 9-12

2. Θάνατος - Ταφή: Τελετουργικές και Μαγικές Πρακτικές

2.1 Περί Ψυχής και Θανάτου σελ. 12-14

2.2 Ταφικά Έθιμα - Πρακτικές Εκφοράς και Ταφής, Μνημόσυνα σελ. 14-15

2.3 Στοιχεία που Καταγράφουν Αξιολογικά Συστήματα (Δεοντολογικά / Δεισιδαιμονίες) σελ. 15-16

2.4 Μαντικές / Μαγικές Πρακτικές σελ. 17

3. Μαγικές Πρακτικές

3.1 Γοητεία, Τελετές Νεκρομαντείας και Επικλήσεις Δαιμόνων σελ. 18-19

3.2 Επίκληση Θεών και Επιτύμβιες Επιγραφές σελ. 19-20

3.3 Κατάδεσμοί – Κατάρες σελ. 20-22

3.4 Πρακτικές που Σχετίζονται με τον Φόβο σελ. 23

3.5 Χαρώνιος Οβολός σελ. 24

4. Σύγκριση με Εθνογραφικά Παράλληλα

4.1 Διαχρονικά Ταφικά Έθιμα

4.1.1 Κτερίσματα σελ. 25-26

4.1.2 Ταφικά Σύνολα σελ. 26-27

4.1.3 Θρήνος - Μοιρολόι σελ. 27-28

4.2 Τελετές Μαγείας σε Νεότερους Χρόνους - Λαογραφικά Στοιχεία σελ. 28-29

4.3 Παραμύθια, Μύθοι και Δεισιδαιμονίες σελ. 30-33

5. Η Διαχρονική Εξέλιξη της Μαγείας και η Κοινωνική της Διάσταση

5.1 Έξις, Μαγεία και Ταφικά Έθιμα σελ. 33-35

5.2 Η Έξις και η Αντίληψη της Μαγείας από την Αρχαιότητα έως Σήμερα σελ. 35-36

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία διαπραγματεύεται τις μαγικές πρακτικές και τα ταφικά έθιμα της αρχαιότητας στην Ελλάδα και συγκριτικά στον υπόλοιπο κόσμο. Μέσα από μια ιστορική αναδρομή, εξετάζεται η διαχρονικότητα των μαγικών πρακτικών σε σχέση με τα ταφικά έθιμα, καθώς επίσης και η διαχρονικότητα των λαογραφικών στοιχείων από την Ελλάδα εντάσσοντας στο πεδίο παρατήρησης και το εθνογραφικό πλαίσιο, όπως καταγράφεται από την κοινωνική ανθρωπολογία και την λαογραφία.

Το κείμενο δομείται σε τέσσερις ενότητες. Στην πρώτη ενότητα αναλύεται η κοινωνική, κυρίως, διάσταση της μαγείας στην αρχαιότητα καθώς αυτή αντιμετωπιζόταν από τους ανθρώπους, αλλά και τι ρόλο διαδραμάτιζε στην καθημερινότητά τους. Επίσης, εξετάζεται ο ρόλος της μαγείας στην αρχαιότητα μέσα από κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Στην δεύτερη ενότητα, εξετάζεται η σημασία του θανάτου στην αρχαία κοινωνία, αλλά και η έννοια της ψυχής. Στην συνέχεια θα αναφερθούν ορισμένα έθιμα της κηδείας και παραδείγματα ταφικών συνόλων. Στην τρίτη ενότητα γίνεται αναφορά στην «γοητεία», στην νεκρομαντεία, στις επικλήσεις θεών/δαιμόνων καθώς ακόμα γίνεται αναφορά στους κατάδεσμούς και σε ταφικά έθιμα, όπως αυτό του Χαρόνιου οβολου. Στην τέταρτη ενότητα, μετά από μια σύντομη αναφορά στα κτερίσματα, τα ταφικά σύνολα και το μοιρολόι θα επιχειρηθεί μία σύνδεση με εθνογραφικά παράλληλα μαζί με διάφορες τελετές οι οποίες συντελούνται στους νεότερους χρόνους. Τέλος η πέμπτη ενότητα αποτελεί μια συμπερασματική ενότητα όπου γίνεται μια σύντομη αναφορά στην διαχρονική εξέλιξη της μαγείας και στην κοινωνική της διάσταση. Καταληκτικά, θα υπογραμμιστεί η διαχρονική εξέλιξη ορισμένων ταφικών εθίμων της αρχαιότητας στην σημερινή κοινωνία, ενώ θα κατατεθούν αρκετές λαογραφικές πληροφορίες από όλη την Ελλάδα, οι οποίες σχετίζονται με την μαγεία.

Λέξεις-κλειδιά: Μαγεία, λαογραφία, ταφικά έθιμα, Ελλάδα, αρχαιότητα.

ABSTRACT

The following assignment is related to magical practices and burial customs of antiquity in Greece and in comparison to the rest of the world. Through a historical retrospective, the timelessness of magical practices in relation to funerary customs is examined, as well as the timelessness of the folkloric elements from Greece, including in the field of observation and the ethnographic context, as recorded by social anthropology and folklore.

The text is structured in four sections. The first section analyses the social, mainly social, dimension of magic in antiquity and how it was treated by the people and what role it played in their everyday life. The role of magic in antiquity is also examined through texts of ancient Greek literature. In the second section, the importance of death in ancient society is examined, as well as the concept of the soul. In the third section, reference will be made to "charms", necromancy, the invocations of gods/demons, as well as to the lead curse tablet and funerary customs, such as that of Charonius Obolus. In the fourth section, after a short mention of funerary offerings, funerary sets and the funeral dirge, a connection will be attempted with ethnographic parallels along with various ceremonies which took place in modern times. Last but not least, the fifth section is a concluding section where a brief reference is made to the evolution of magic over time and its social dimension. In conclusion, the chronological evolution of certain burial customs of antiquity in today's society will be highlighted, while several folkloric information from all over Greece, which are related to witchcraft, will be presented.

Keywords: Magic, folklore, burial customs, Greece, antiquity

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να αναλύσει, ένα θέμα που ακόμα και για την σύγχρονη εποχή, θεωρείται ταμπού, την μαγεία. Η λέξη ταμπού είναι η εξέλιξη της λέξης «au» των πολυνησιακών γλωσσών, όπου η γη για αυτούς σημαίνει 'ιερό, καθαγιασμένο, απαραβίαστο, απαράβατο, απαγορευμένο, καταραμένο'.¹ Το θέμα της εργασίας καλύπτει μεγάλο εύρος βιβλιογραφίας από διάφορους τομείς όπως την φιλολογία, φιλοσοφία αρχαιολογία και λαογραφία. Ως πρωτογενείς πηγές θα χρησιμοποιηθούν αποσπάσματα από την αρχαιοελληνική γραμματεία καθώς και άρθρα και συνεντεύξεις ως δευτερογενείς πηγές

Στην 1^η ενότητα μελετάται η κοινωνική διάσταση της μαγείας κατά την αρχαιότητα μέσα από τον Όμηρο και την αρχαιοελληνική γραμματεία. Στην 2^η ενότητα εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο ο θάνατος επηρεάζει την αρχαία κοινωνία και πως η ίδια η πολιτεία διαχειρίζεται θέμα της ταφής και τις διαφορές προκαταλήψεις που την συνοδεύουν. Στην 3^η ενότητα γίνεται αναφορά στις μαγικές πρακτικές, όπως τελετές νεκρομαντείας, κατάδεσμούς, επικλήσεις δαιμόνων και ταφικά έθιμα. από την Ελλάδα και την Ιταλία, καθώς και το έθιμο του Χαρώνιου οβολό. Στην 4^η ενότητα μετά από μια αναφορά σύντομη στα κτερίσματα ,τα ταφικά σύνολα και τον θρήνο, διερευνώνται συγκριτικά εθνογραφικά παράλληλα μαγικών πρακτικών με το σήμερα μέσα από τις λαϊκές προκαταλήψεις και τους λαϊκούς μύθους, που αρκετές φορές εξιτάρουν την φαντασία του κόσμου. Τέλος στην 5^η ενότητα συζητούνται συγκριτικά τα παραδείγματα που παρουσιάστηκαν και συμπερασματικά διαπιστώνεται ότι η μαγεία είναι ένα διαχρονικό κοινωνικό φαινόμενο που πολλές φορές πάρα τις αντιπαραθέσεις καταλήγει να συνδέει πολιτισμούς μέσα από τις πρακτικές της.

¹ Freud, S. *Totem and Taboo*. In J. Strachey et al. (Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume XIII. London: Hogarth Press, (1912-1913). p.21

1. Η μαγεία και οι διαστάσεις της στην αρχαιότητα

1.1 Η μαγεία και οι θεωρήσεις της στον αρχαίο ελληνικό κόσμο.

Αρχικά, είναι σημαντικό να ορίσουμε τι σημαίνει ο όρος «μαγεία». Η «μαγεία» αναφέρεται σε ένα σύστημα πεποιθήσεων και πρακτικών που βασίζεται στην πίστη ότι υπάρχουν ανώτερες δυνάμεις που μπορούν να επηρεάσουν την φύση και τον άνθρωπο και δεν μπορούν άμεσα να ελεγχθούν.² Όσον αφορά τον ορό «μάγος» αυτός προέρχεται από την Αραμαϊκή λέξη «magusa», που αναφέρεται σε ιερείς. Πιο συγκεκριμένα αναφέρεται σε πέρσες αποίκους οι οποίοι συνέχισαν να διατηρούν τα ζωροαστρικά τους έθιμα.³ Άλλη μια έννοια που θα μας απασχολήσει παρακάτω είναι το «Φάρμακον» το οποίο έχει διπλή σημασία, δηλαδή «δηλητήριο», «φίλτρο», «ξόρκι» ή «γιατρικό»⁴. Η έννοια του «δαίμονος», που θα μελετήσουμε στην συνέχεια της ενότητας υπάρχει στην αρχαία Ελλάδα [(ετυμολ. ρίζα: δα(δαίω, δαίννμι, dare) = ό διανέμων, ορίζων ής τύχες των ανθρώπων] οι «δαίμονες» στην αρχαία ελληνική θρησκεία ήταν ενδιάμεσες θεότητες μεταξύ θεών και ανθρώπων. Στη μινωική-μυκηναϊκή λατρεία υπάρχουν μινωικοί «δαίμονες» ή «πνεύματα», τα οποία είναι αλλόκοτα τέρατα. «Στα ομηρικά έργα συναντάται η λέξη «δαίμων» που σήμαινε μια θεϊκή, μια άγνωστη και απρόσωπη δύναμη»,⁵

Οι πεποιθήσεις και οι τελετουργίες συνδέονται με την λατρεία της Γης ή αλλιώς Γαία, της Δήμητρας, της Κυβέλης, της Ίσταρ κτλ. Οι πιο γνωστές μάγισσες στην αρχαία Ελλάδα ήταν η Μήδεια, η Κίρκη και η Καλυψώ. Η Κίρκη μεταμόρφωνε τους ανθρώπους σε ζώα, όπως συνέβη και με τους συντρόφους του Οδυσσέα.. Ακόμη, η Μήδεια επιδιδόταν στην τέχνη των μαγικών βοτάνων, τα οποία έχουν την ικανότητα να χρησιμοποιηθούν ως δηλητήριο.⁶

Αυτό φαίνεται στην τραγωδία του Ευριπίδη «Μήδεια» στους στ380-385 ⁷

380 ἄλλ' ἔν τί μοι πρόσαντες· εἰ ληφθήσομαι
δόμους ὑπερβαίνουσα καὶ τεχνωμένη,
θανοῦσα θήσω τοῖς ἐμοῖς ἐχθροῖς γέλων.
κράτιστα τὴν εὐθεΐαν, ἧ πεφύκαμεν
385 σοφοὶ μάλιστα, φαρμάκοις αὐτοὺς ἐλεῖν.
εἶέν»

²Φέκου Μαγδαλινή, *Η Μαγεία στην Αρχαία Ελλάδα. Κατάρτες και Κατάδεσμοι*, Διπλωματική εργασία, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ, ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ, Σημειωτική Ανάλυση Καταδέσμου στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας, 2018, σ.10-11.

³Oliver Nicholson, *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, Oxford University Press, 2018, σ. 939.

Ανακτήθηκε από: <https://vodka.pub/download/the-oxford-dictionary-of-late-antiquity-4loftier2q0>

⁴ Α.Α. Αβαγιάνου Α.Α. Αβαγιάνου, 'Γυναίκα - Μάγισσα: Θνητή και Αθάνατη', στο Α.Α. Αβαγιάνου (επ.), *Η Μαγεία στην Αρχαία Ελλάδα*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2008, σ.84

⁵ Αναστασία Δ. Βακαλούδη, 'Η εξέλιξη της Μαγείας στην Αρχαία Ελλάδα', στο Α.Α. Αβαγιάνου (επ.), *Η Μαγεία στην Αρχαία Ελλάδα*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2008, σ.2-3, σ.146-147

⁶ Φέκου Μαγδαλινή, ο.π., σ.10-11.

⁷ ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, *Μήδεια*, (στ 380-385). Ανακτήθηκε από: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?page=26&text_id=10

Σημαντικό είναι πως η Μήδεια μπορεί να χαρακτηριστεί ως μάγισσα και πολλάκις είχε διαπράξει αρκετές δολοφονίες⁸στ.1236-1239 η Μήδεια αποφασίζει να σκοτώσει τα ίδια της τα παιδιά.⁹

1236 «φίλοι, δέδοκται τοῦργον ὥς τάχιστα μοι
παῖδας κτανούσῃ τῇσδ' ἀφορμᾶσθαι χθονός,
καὶ μὴ σχολὴν ἄγουσαν ἐκδοῦναι τέκνα
ἄλλῃ φονεῦσαι δυσμενεστέρα χερί»

Η γυναίκα μάγισσα εμφανίζεται στην αρχαιοελληνική μυθολογία και στα κείμενα του Ομήρου. Στην Οδύσσεια του Ομήρου, η Ελένη, στην τέταρτη ραψωδία, δίνει το «νηπενθές ρόφημα που χαρίζει τη λήθη, για να απαλύνει τη διάθεση των ξένων»

220 «αὐτίκ' ἄρ' εἰς οἶνον βάλε φάρμακον, ἔνθεν ἔπινον,δ
νηπενθές τ' ἄχολόν τε, κακῶν ἐπίληθον ἀπάντων.
ὃς τὸ καταβρόξειεν, ἐπὶν κρητῆρι μῆγῃ,
οὗ κεν ἐφημέριός γε βάλοι κατὰ δάκρυ παρειῶν,
οὐδ' εἴ οἱ κατατεθναίῃ μήτηρ τε πατήρ τε,
οὐδ' εἴ οἱ προπάροιθεν ἀδελφεὸν ἢ φίλον υἱὸν
χαλκῷ δηϊόφεν, ὃ δ' ὀφθαλμοῖσιν ὀρῶτο.
τοῖα Διὸς θυγάτηρ ἔχε φάρμακα μητιόεντα,
ἐσθλά, τὰ οἱ Πολύδαμνα πόρεν, Θῶνος παράκοιτις,
Αἴγυπτίῃ, τῇ πλεῖστα φέρει ζεῖδωρος ἄρουρα
230 φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά,»¹⁰

και η Κίρκη στην δέκατη ραψωδία μεταμορφώνει τους συντρόφους του Οδυσσέα σε ζώα.¹¹

233 «εἴσεν δ' εἰσαγαγοῦσα κατὰ κλισμούς τε θρόνους τε,
ἐν δέ σφιν τυρόν τε καὶ ἄλφιτα καὶ μέλι χλωρόν
235 οἶνω Πραμνεῖω ἐκύκα: ἀνέμισγε δὲ σίτω
φάρμακα λύγρ', ἵνα πάγχυ λαθοῖατο πατρίδος αἵης.
αὐτὰρ ἐπεὶ δῶκέν τε καὶ ἔκπιον, αὐτίκ' ἔπειτα
ράβδῳ πεπληγυῖα κατὰ συφεοῖσιν ἐέργνυ.
οἱ δὲ συῶν μὲν ἔχον κεφαλὰς φωνήν τε τρίχας τε
240 καὶ δέμας, αὐτὰρ νοῦς ἦν ἔμπεδος, ὥς τὸ πάρος περ.»¹²

⁸Μαγδαλινή Φέκου, ο.π., σ.10-11.

⁹ ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, Μήδεια, (στ.1231-1250). Ανακτήθηκε από: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?page=26&text_id=10

¹⁰ Ομήρου, Οδύσσεια, ραψ. Δ στ220-230. Ανακτήθηκε από: <https://users.sch.gr/ipap/Ellinikos%20Politismos/Yliko/OMHROS%20ODYSSIEIA/OMHROS%20ODYSSIEIA.htm>

¹¹Α.Α. Αβαγιάνου, ο.π., σ.3, σ.85.

¹² Όμηρος, Οδύσσεια, ραψ. Ε, στ 233-240.Ανακτήθηκε από: <https://users.sch.gr/ipap/Ellinikos%20Politismos/Yliko/OMHROS%20ODYSSIEIA/OMHROS%20ODYSSIEIA.htm>

Συνδεδεμένοι με την άσκηση μαγικών πρακτικών ήταν οι Μαγουσαίοι. «Ο όρος Μαγουσαίοι προέρχεται από την Αραμαϊκή λέξη, που έχει δοθεί για τους ιερείς *magūšā* και υποδηλώνει τους Πέρσες εποίκους εκτός Ιράν που διατηρούσαν τα Ζωροαστρικά έθιμα.»¹³ Οι Μαγουσαίοι, οι οποίοι ονομάστηκαν έτσι από τους Έλληνες, ήταν Πέρσες αποικιοί που εγκαταστάθηκαν στην Μ. Ασία, την τότε αυτοκρατορία του Κύρου και του Δαρείου. Σύμφωνα με επιγραφές η γλώσσα τους ήταν τα Αραμαϊκά.¹⁴ Οι πρώτοι που ασκήσαν την μαγεία κατά τους Έλληνες ήταν οι Μαγουσαίοι οι οποίοι ήταν συνδεδεμένοι με τον θάνατο και τις κακόβουλες πράξεις. Οι Μαγουσαίοι πολλές φορές προκαλούσαν φόβο και γι' αυτό τον λόγο η επιβίωση τους ήταν δύσκολη και στηριζόταν πολλές φορές στην ελεημοσύνη.¹⁵

Για τους αρχαίους Έλληνες η μαγεία ή γοητεία, από τις δημόσιες μέχρι τις ιδιωτικές χρήσεις της, εμπίπτει σε ένα ευρύ φάσμα ιερών τελετουργιών. Αποτελούσε, δηλαδή, ένα ευρύ πεδίο που περιελάμβανε διαφόρων ειδών τελετές όπως ξόρκια, δηλητήρια, φυλαχτά κλπ. Μερικές από αυτές τις τελετές στόχευαν στα έντονα καιρικά φαινόμενα, όπως το χαλάζι είτε προκαλούσαν βροχή. Επίσης, γίνονταν μάγια, με σκοπό να βλάψουν τις καλλιέργειες, κάνοντας άγονος τους αγρούς και αφανίζοντας κυριολεκτικά κοπάδια ζώων.¹⁶

Αρκετά δημοφιλή μάγια, αποτελούσαν τα διάφορα ερωτικά φίλτρα ή τα φίλτρα νεότητας, οι θεραπείες για την αντιμετώπιση των ασθενειών της εποχής, όπως η επιληψία και φυλαχτά τα οποία απομάκρυναν το κακό.¹⁷

Όσον αφορά τα φυλακτά αυτά ήταν δυο ειδών, τα γούρια και τα φυλακτήρια. Συνήθως ήταν φτιαγμένα από ξύλο κόκκαλα και ημιπολύτιμου λίθους ή ακόμα μπορούσαν να γραφτούν σε κομματάκια από πάπυρο. Το παρακάτω χρυσό φυλακτό από την Εύβοια ή την Κνίδα του 6^{ου} αιώνα π.Χ. είναι γραμμένο στα ελληνικά και επικαλείται τον Θεό Απόλλωνα.

«Επίκληση στον θεό Φοίβο Απόλλωνα, που κυβερνά τους ανθρώπους, οι οποίοι προσφέρουν σπονδές σε αυτόν, ώστε να λάβει τα όπλα και να διαπεράσει το στρατό του εχθρού για να απελευθερώσει ή να αποδεσμεύσει τον λαό.»¹⁸

¹³ Oliver Nicholson, *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, Oxford University Press, 2018, σ. 945. Ανακτήθηκε από: <https://vdoc.pub/download/the-oxford-dictionary-of-late-antiquity-4qlofoiaf2q0>

¹⁴ Joseph Ward Swain, 'The Theory of the Four Monarchies Opposition History under the Roman Empire', *Classical Philology*, vol. 35, no. 1, 1940, The University of Chicago Press, σ. 11. Ανακτήθηκε από: https://www.jstor.org/stable/264589?saml_data=eyJzYW1sVG9rZW4iOiI4QWVjMDViYS05ZGYzLTQxMTMtYTk2OS04ZTc1MzdmNmVmMTYiLCJlbWFpbCI6ImkxNmJpcmlJAAW9uaW8uZ3liLCJpbmN0aXR1dGlvbklkcyI6WYl2Y2JkYzY5YS02NmZmLTJlYzYtYmQwMC1hNDFiZjZkYjRiMzMxX0&seq=10

¹⁵ Mark Cartwright, ο.π.

¹⁶ Αναστασία Δ. Βακαλούδη, ο.π., σ. 15, σ. 159

¹⁷ Στο ίδιο.

¹⁸ M. Cartwright, ο.π.

Εικόνα.1 Ένα χρυσό φυλακτό χτυπημένο με σφραγίδα που φέρει ελληνικό κείμενο επικαλούμενο τον θεό Απόλλωνα.¹⁹

1.2 Η Μαγεία στην Αρχαία Ελλάδα: Από τις Θεσσαλές Μάγισσες στους Δαίμονες και τις Τελετουργίες

Η περιοχή της Ύπατης στην Θεσσαλία φημίζεται ότι ήταν η γενέτειρα των μαγισσών. Οι πιο γνωστές μάγισσες της Ελλάδας ήταν αυτές τις Θεσσαλίας, οι λεγόμενες «φαρμακίδες μάγισσες», οι οποίες μπορούσαν να κατεβάζουν και να φεγγάρι από τον ουρανό, έπειτα από αμοιβή των πελατών τους, με λίγα λόγια «είχαν την δύναμη» να παρεμβαίνουν στα φαινόμενα της φύσης. Ανώτερη από της φαρμακίδες ήταν, αν και όχι πάντοτε, η μοίρα. Αυτή κατείχε την ικανότητα της χρήσης των μαγικών βοτάνων, τα οποία συνέλεγαν με μυστηριακό τρόπο προς τους χθόνιες θεότητες ή την Εκάτη²⁰.

Σημαντικές πληροφορίες για την μαγεία αντλούμε επίσης και από το έργο του Απουλήιου «Μεταμορφώσεις». Ο κεντρικός ήρωας είναι ο Λουκίος, όπου φθάνει στην Ύπατή της Θεσσαλίας, όπως είδαμε και προηγουμένως είναι ξακουστή ως γενέτειρα των μαγισσών. Ωστόσο η περιέργεια του για την μαγεία τον οδήγησε σε μπελάδες, καθώς από ένα λάθος φίλτρο μεταμορφώθηκε γάιδαρο και μόνο με την βοήθεια της θεάς Ίσιδας καταφέρνει να πάρει πάλι την ανθρώπινη μορφή του.²¹ Από την αρχή της ιστορίας του Απουλήιου βλέπουμε πως στην Θεσσαλία η μαγεία ήταν έναν συχνό φαινόμενο, τόσο συχνό μάλιστα που το νομοθετικό σύστημα τιμωρούσε όχι όσους ασκούσαν μαγεία αλλά όσους δεν ήταν σε θέση να τις αντιμετωπίσουν²².

Στο βιβλίο τη Johnston, Sarah Iles. Ancient Greek Divination αναφέρεται ότι οι αρχαίοι Έλληνες δεν είχαν μια ομοιογενή στάση απέναντι στη μαγεία, αλλά παρουσίαζαν μια ποικιλία από αντιλήψεις και πρακτικές. Σε κάποιες περιπτώσεις, η μαγεία θεωρούνταν αποδεκτή πρακτική και αναγνωριζόταν ως ένας τρόπος για να επικοινωνούν οι άνθρωποι με τους θεούς (μαντεία).²³

¹⁹Mark Cartwright,ο.π.

²⁰Αναστασία Δ. Βακαλούδη, σ.15, σ. 159.

²¹ Παρασκευή Χριστοπούλου, Η λειτουργία της βίας στις Metamorphoses του Απουλήιου, διπλωματική εργασία, ΑΠΘ, (2009), σ. 2.

²² Στο ίδιο, σ.13.

²³Sarah Iles Johnston, Ancient Greek Divination, Oxford: Wiley-Blackwell, 2008, σ. 193. Ανακτήθηκε από: <https://journals.openedition.org/kernos/1800>

Στην συνέχεια παραθέτω αποσπάται από κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, καθώς και επιγραφές που αναφέρονται στην μαγεία/σε μαγικές πρακτικές.

Το έργο του ο Αριστοτέλης συνέβαλε στην διάδοση των Μαγουσαϊκών δογμάτων και πρακτικών. Συγκεκριμένα στο έργο «Μαγικός»²⁴ ο Αριστοτέλης, ασχολήθηκε με τον μάγο Ζωροάστρη, ο οποίος ανακάλυψε τη σοφία των μάγων οπαδών του και ήρθε από τη Συρία στην Αθήνα και προφήτευσε τον θάνατο του Σωκράτη. Το έργο «Μαγικός» έχει αποδοθεί από αρχαίους συγγραφείς στον Αριστοτέλη. Σύμφωνα με την Valentin Rose το παραπάνω απόσπασμα προέρχεται από τον Διογένη τον Λαέρτιο.²⁵

Diog. Laert. 2.45

«Φησὶ δ' Ἀριστοτέλης μάγον τινὰ ἐλθόντα ἐκ Συρίας εἰς Ἀθήνας τὰ τε ἄλλα καταγνῶναι τοῦ Σωκράτους, καὶ δὴ καὶ βίαιον ἔσεσθαι τὴν τελευτὴν αὐτοῦ.»²⁶

Ο Αριστοτέλης, αντιμετώπιζε ως φιλοσοφία την περσική μαγεία όπως και τις θεωρίες άλλων λαών, των Βαβυλωνίων, των Ασσυρίων κλπ. Σύμφωνα με την Α.Βακαλούδη, ο Ξενοκράτης, ένας από τους μαθητές του Πλάτωνα, ότι δεν χρειάζονταν να κάνει κάποιος κάτι σημαντικό, λόγω των δαιμόνων και των κακών ημερών. Έτσι, όλες αυτές, οι δυσμενείς καταστάσεις, που αντιμετωπίζει ο θνητός στην καθημερινότητα του συνδέονται άρρηκτα με την δραστηριότητα των δαιμόνων. Άλλωστε είναι κοινός τόπος ότι οι δαίμονες που χαρακτηρίζονται από ευλάβεια και φως στο πνεύμα, αυτοί της τάξης και της αρετής, δεν αναμειγνύονταν σε σκοτεινές πράξεις. Αυτά ήταν έργα κακών δαιμόνων οι οποίοι ικανοποιούνταν μέσω της διασποράς του χάους και της αταξίας στον κόσμο των θνητών.²⁷

Η λέξη «δαίμων» εμφανίζεται στην Ιλιάδα του Όμηρου πολλές φορές, οι θεοί αποκαλούνται συχνά και δαίμονες καθώς και όσοι μάχονται με σθένος («μάχεται ως δαίμων»), ακόμα και κάποιος που λειτουργεί με πονηριά αποκαλείται δαιμόνιος.²⁸ Ιλιάδος - Ραψωδία Ε' (στίχοι:436-439)

436 «Τρὶς μὲν ἔπειτ' ἐπόρουσε κατακτάμεναι μενεαίνων,
τρὶς δέ οἱ ἐστυφέλιξε φαεινὴν ἀσπίδ' Ἀπόλλων·
ἀλλ' ὅτε δὴ τὸ τέταρτον ἐπέσσυτο δαίμονι ἴσος,
439 δεινὰ δ' ὁμοκλήσας προσέφη ἐκάεργος Ἀπόλλων·»²⁹

Οι δαίμονες παρουσιάζονται και στον Ησίοδος ως οντότητες μεταξύ θεών και ανθρώπων από το χρυσό γένος με σκοπό να φυλάνε τους θνητούς. Ησίοδος - Έργα καὶ Ἡμέραι (στίχοι 109-126)

109 «Χρῦσεον μὲν πρῶτιστα γένος μερόπων ἀνθρώπων

²⁴ Αναστασία Δ. Βακαλούδη, ο.π., σ.10, σ.154.

²⁵ James Rives, 'Aristotle, Antisthenes of Rhodes, and the Magikos', *Rheinisches Museum für Philologie* 147 2004, σ.35-54. Ανακτήθηκε από:

https://www.academia.edu/5387087/Aristotle_Antisthenes_of_Rhodes_and_the_Magikos

²⁶ Διογένης Λαέρτιος, Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων 2.45. Ανακτήθηκε από: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0004.tlg001.perseus-grc1:2>

²⁷ Αναστασία Δ. Βακαλούδη, Ο.π., σ.10, σ. 154.

²⁸ W. Burkert, Αρχαία ελληνική θρησκεία. Αρχαϊκή και Κλασική εποχή , Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993, σ. 602-603.

²⁹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, στ 436-439. Ανακτήθηκε από: https://www.mikrosapoplous.gr/iliada/BIBLIO_5_431_579.htm

ἀθάνατοι ποίησαν Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες...
126...καὶ τοῦτο γέρας βασιλῆιον ἔσχον»³⁰

Τα ενδιαμέσα όντα συχνά, είναι δίμορφα και κάποιο σημείο από το σώμα τους έχει ζωικά χαρακτηρίστηκα για παράδειγμα κατσικίσια πόδια³¹ Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι ωστόσο, ξεχωρίζουν τους δαίμονες σε φύλακες δαίμονες και σε περιπλανητές δαίμονες, οι οποίοι καθοδηγούνται από κακά κίνητρα και συσχετίζονται με τον θάνατο και την αρρώστια,. ³² Στην αρχαία Μεσοποτάμια, οι δαίμονες είναι απόγονοι του Αραλι και μπορούσαν να φύγουν από τον κάτω κόσμο, όπου κατοικούσαν και να πανε στην Γη, ώστε να τρομάξουν τους θνητούς.³³ Η μετάβαση όμως από τον παγανισμό στον Χριστιανισμό ήταν μια αργή διαδικασία. Οι Χριστιανοί επιδίωξαν να εδραιώσουν τις ιδέες τους αξιοποιώντας πρότυπα του παγανισμού όπως η λατρεία των νεκρών, τα ξόρκια και τα μάγια. ³⁴ Ωστόσο όπως και οι παγανιστές έτσι και οι χριστιανοί έβλεπαν στους αρχαίους θεούς την δύναμη που αυτοί κατείχαν και γι' αυτό τον λόγο μετέτρεψαν τους παγανιστικούς δαίμονες σε δαίμονες του Σατανά. ³⁵ Έτσι σήμερα η λέξη δαίμονας κατέληξε να συνδέεται άρρηκτα με τον Χριστιανισμό και να έχει καθαρά αρνητική σημασία.

Αξιοσημείωτη είναι επίσης και η περίπτωση της «ιερής νόσου» την σημερινή σοβαρή νευρολογική ασθένεια την επιληψία ³⁶ Στην αρχαιότητα η νόσος αυτή είχε συνδεθεί με την Σελήνη και πήρέ το όνομα «σεληνιασμός» όπου συνεχίστηκε να αποκαλείται έτσι και στην καινή διαθήκη. Μάλιστα στην αρχαία Ελλάδα συνέδεαν την επιληψία με θεότητες και ανάλογα με το ποια συμπτώματα εμφάνιζαν τα απέδιδαν και στην αντίστοιχη θεότητα. Παραδείγματος χάριν αν κάποιος που έπασχε από επιληψία έβγαζε δυνατές κραυγές σαν άλογο το απέδιδαν στον Ποσειδώνα.³⁷

Μια από τις αρχαιότερες γραπτές πηγές που καταδικάζουν την μαγεία είναι τα ιποκρατικά κείμενα Περί ιερής νόσου. Στ.1-6

1 « περὶ μὲν τῆς ἱερῆς νοσου....

6 ..τοῦ δὲ θεοῦ ἀφανίζεται ἡ δύναμις..»³⁸

Από την 1η κιόλας ενότητα ο συγγραφέας στρέφεται κατά της δεισιδαιμονίας. Αυτή την ιερή αρρώστια δεν την διαχωρίζει από άλλες, όπως κάνουν οι άλλοι άνθρωποι που από αγνοία πιστεύουν ότι την στέλνουν οι θεοί και γι' αυτόν τον λόγο στρέφονται σε ξόρκια και εξαγνισμούς. Ο συγγραφέας

³⁰ . ΗΣΙΟΔΟΣ, *Έργα καὶ Ἡμέραι*, στ. 109-126. Ανακτήθηκε από: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=134&page=5

³¹ R. E. Dodds, *Οι Έλληνες και το παράλογο*, μτφ. Γιατρομανωλάκης Γ., Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1996, σ. 129

³² Rita Lucarelli, 'Demons (Benevolent and Malevolent)', *UCLA Encyclopedia of Egyptology*, 2010, σ. 3-

4. Ανακτήθηκε από : https://www.academia.edu/383305/Demons_Benevolent_and_Malevolent

³³ Jeremy Black & Anthony Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary*, 1992, σ. 180. . Ανακτήθηκε από: <https://tuscriaturas.home.blog/wp-content/uploads/2018/12/encyclopedia-of-gods-demons-and-symbols-of-ancient-mesopotamia-an-illustrated-dictionary-jeremy-black-anthony-green.pdf>

³⁴ Robin Lane Fox, *Pagans and Christians*, HarperSanFrancisco, 1989, σ. 11.

³⁵ Στο ίδιο, σ. 117

³⁶ Δελτ. Α' Παιδιατρ. Κλιν. Πανεπ. Αθηνών 2003, 50(4): 388-394. Ανακτήθηκε από: https://www.iatrikionline.gr/deltio_50d/09.htm

³⁷ Στο ίδιο. Ανακτήθηκε από :

³⁸ ΙΠΠΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ, *Περί ιερῆς νόσου* §§ 1-6, 21. Ανακτήθηκε από : https://www.greeklanguage.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/literature/browse.html?text_id=22
2

θεωρεί πως οι μάγοι και οι εξαγνιστες ονόμασαν αυτή την αρρώστια ιερή με σκοπό να ξεγελάσουν τον κόσμο. Οι μάγοι αυτοί σε σχέση με τον απλό κόσμο είναι πιο μορφωμένοι αφού γνώριζαν τι πρέπει να αποφεύγει ένας άρρωστος και μαζί με τα ξόρκια ως μέρος της θεραπείας τους, τους προέτρεπαν να μην καταναλώσουν κάποιες τροφές που θα δυσχέραιναν την κατάσταση τους. Έτσι αν ο άρρωστος γινόταν καλά θα το οφείλαν στο μάγο –εξαγνιστή αλλιώς κατηγορούσαν τους θεούς.³⁹

Στην ίδια γραμμή και ο Πλάτων στο έργο του «Πολιτεία» του αναφέρει: Πλάτων Πολιτεία (362d-369b)⁴⁰

364b « ... αγύρται δὲ καὶ μάντιες ἐπὶ πλουσίων θύρας ἰόντες πείθουσιν ὥς ἔστι παρὰ σφίσι δύναμις ἐκ θεῶν ποριζομένη θυσίαις τε καὶ ἐπρωδαῖς, εἴτε τι

364c ἀδίκημά του γέγονεν αὐτοῦ ἢ προγόνων, ἀκεῖσθαι μεθ' ἡδονῶν τε καὶ ἐορτῶν, ἐάν τέ τινα ἐχθρὸν πημῆναι ἐθέλῃ, μετὰ σμικρῶν δαπανῶν ὁμοίως δίκαιον ἀδίκῳ βλάψει ἐπαγωγαῖς τισιν καὶ καταδέσμοις, τοὺς θεοὺς, ὥς φασιν, πείθοντές σφισιν ὑπηρετεῖν.»

«364b....Απ' τ' άλλο πάλι μέρος αγύρτες και μάντιες μπεινοβγαίνουν από τα σπίτια των πλουσίων και τους πείθουν πως έχουν από θεία παραχώρηση τη δύναμη, αν

364c έπεσαν σε κανένα αμάρτημα, ή οι ίδιοι ή κανείς από τους προγόνους των, να το εξιλεώνουν με χαρές και πανηγύρια, κι αν θέλουν να βλάψουν κανένα τους εχθρό, δίκαια ή άδικα αδιάφορο, με μικρό έξοδο μπορούν να το επιτύχουν, γιατί αυτοί με κάτι μαγικά ξόρκια και μ' άλλες μαγανείες τα καταφέρνουν να τους εξυπηρετούν οι θεοι.»⁴¹

2. Θάνατος -Ταφή: τελετουργικές και μαγικές πρακτικές

2.1. Περί ψυχής και θανάτου.

Στην αρχαία Ελλάδα, η ψυχή ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τον θάνατο και τις ταφικές πρακτικές, καθώς η σωστή τελετουργία μετά τον θάνατο ενός ανθρώπου διασφάλιζε την ειρηνική μετάβαση της ψυχής στον άλλο κόσμο.

Στο έργο του Πλάτωνα «Πολιτεία», η ψυχή χωρίζεται σε τρία μέρη, το «λογιστικόν», το «βουλευτικόν» και το «επιθυμητικόν». Αυτά τα τρία μέρη έχουν διαφορετικά- δικά τους- χαρακτηριστικά αλλά θα πρέπει να συνυπάρξουν μεταξύ τους, ώστε να επέλθει ηρεμία. Ωστόσο, μόνο το «λογιστικόν» δηλαδή ο νους είναι αθάνατος και αποτελεί έργο του δημιουργού κατά τον Πλάτωνα. Τα άλλα δύο το βουλευτικόν και το επιθυμητικόν είναι θνητά και έργο κατωτέρω θεών. Στο διάλογο «Τίμαιο» κάθε μέρος τη ψυχής κατοικεί σε διαφορετικό κομμάτι του σώματος ώστε να αποφευχθεί η

³⁹ ΙΠΠΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ, *Περί ιερῆς νούσου* §§ 1-6. Ανακτήθηκε από :

https://www.greeklanguage.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/literature/browse.html?text_id=222

⁴⁰ Πλάτων, *Πολιτεία* (362d-369b). Ανακτήθηκε από :

https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=111&page=22

⁴¹ Πλάτων, *Πολιτεία* (362d-369b), μτφρ. Ιωάννης Γρυπάρης. Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ, 2015. Πρώτη δημοσίευση σε καθαρεύουσα: Πλάτωνος Πολιτεία, μετάφραση Ι.Ν. Γρυπάρη (Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Γεωργίου Φέξη, 1911). Πρώτη δημοσίευση σε δημοτική: Πλάτων, Πολιτεία, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Ιωάννης Γρυπάρης (Αθήνα: Ι. Ζαχαρόπουλος, χ.χ.). Ανακτήθηκε από https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=111&page=22

μόλυνση του θεϊκού μέρους από τα άλλα δύο. Το θυμοειδές κατοικεί στο στήθος, το επιθυμητικόν στο ήπαρ, ενώ το αθάνατο μέρος λογιστικόν κατοικεί στο κεφάλι-νους. Φανερά επηρεασμένος από τους Πυθαγόρειους ο Πλάτωνας συνδυάζει την αθανασία της ψυχής με την μετενσωμάτωση της.⁴² Κατά τον Αριστοτέλη όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί αποτελούνται από την ψυχή και το σώμα και το ένα δεν γίνεται να υπάρξει χωρίς το άλλο, σε αντίθεση με τον Πλάτωνα που αναφέραμε προηγούμενος. Επιπρόσθετα διαφωνεί με τον Πλάτωνα ως προς την θεωρία της μετενσαρκώσεως καθώς με βάση την «εντελέχεια» δεν γίνεται η ψυχή να εισέρχεται σε τυχαία οντά γιατί δεν θα ήταν έτσι δυνατόν να «πραγματωθεί το είδος του»⁴³

Ο θάνατος αντιμετωπίζεται ως κάτι μιαιρό, αλλά και με επίσημο τρόπο από την στιγμή της αναγγελίας του ως και την στιγμή της ταφής. Τα τέκνα εκτός από το «γηροκομείν», την φροντίδα δηλαδή προς τους γονείς είχαν και την υποχρέωση να θάβουν τους γονείς τους και να περιποιούνται τους τάφους τους. Επίσης, αποτελούσε καθήκον της πολιτείας να ελέγχει οποιονδήποτε δεν πρόσεχε τους γονείς του, ενώ όποιος το αμελούσε αυτό χαρακτηριζόταν ως κακός νομοθέτης. Επιπλέον υπάρχει έντονος προβληματισμός για τον ίδιο τον νεκρό.⁴⁴ Συγκεκριμένα, ο Πίνδαρος (Όλυμπιονίκος 2.56-67) επισημαίνει ότι οι ενάρετοι μετά τον θάνατό τους δέχονται τα καλά, ενώ οι ανήθικοι τιμωρούνται με τα κακά. Όλυμπιονίκος 2.56-67.⁴⁵

«εἰ δέ νιν ἔχων τις οἶδεν τὸ μέλλον,
ὅτι θανόντων μὲν ἐνθάδ' αὐτίκ' ἀπάλαμνοι φρένες
ποινὰς ἔτεισαν – τὰ δ' ἐν τᾷδε Διὸς ἀρχᾷ
ἀλιτ' ῥὰ κατὰ γᾶς δικάζει τις ἐχθρᾷ
λόγον φράσαις ἀνάγκᾳ·
Δ' ἴσαις δὲ νύκτεσσιν αἰεῖ,
ἴσαις δ' ἀμέραις ἄλιον ἔχοντες, ἀπονέστερον
ἐσλοὶ δέκονται βίοντον, οὐ χθόνα ταρασσόντες ἐν χερὸς ἀκμᾷ
οὐδὲ πόντιον ὕδωρ
κείνᾳ παρὰ δαίταν, ἀλλὰ παρὰ μὲν τιμίῳ
143 θεῶν οἵτινες ἔχαιρον εὐορκίαις
ἄδακρυν νέμονται
αἰῶνα, τοῖ δ' ἀπροσόρατον ὀκχέοντι πόνον»

Η ετυμολογία της ψυχής, σχετίζεται με τις λέξεις «ψύχος» και «ψυχρός» και γίνεται αναφορά στην κρύα αναπνοή του θανάτου. Στα Ομηρικά Έπη, η ψυχή συνοδεύεται πάντα μαζί με το θάνατο ή την απώλεια συνείδησης. Είναι, επίσης, σημάδι της μετάβασης από τη ζωή στο θάνατο, αλλά και μια αμφιλεγόμενη ίσως έννοια για να αναγγείλει κάποιος τον θάνατο ενός ανθρώπου. Ακόμη, σύμφωνα με την Susan T. Stevens η ψυχή στα Ομηρικά Έπη συνδέεται με ένα ευρύ δίκτυο, που περιέχει κοινωνικές και πολιτισμικές έννοιες της ζωής και της προσωπικότητας από τη μία πλευρά, και από την άλλη, την επιβίωση του θανάτου και της μεταθανάτιας ζωής. Έτσι, όταν κάποιος πέθαινε

⁴² Η θεωρία του Πλάτωνος περί Ψυχής. Ανακτήθηκε από: [https://tektones.net/i-theoria-toy-platonos-peri-
psychis/](https://tektones.net/i-theoria-toy-platonos-peri-psychis/)

⁴³ Τσουκαλάς Γεώργιος, Οι περί ψυχής θεωρίες του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους και η επίδρασή των στη νεώτερη και σύγχρονη ψυχολογία, Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ, Αθήνα, 2016, σ. 95-96.

⁴⁴ Ε. Μανακίδου & Φ. Μανακίδου, Έν οἴκῳ καὶ ἐν δήμῳ [Προπτυχιακό εγχειρίδιο], Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015, σ. 42-43. Ανακτήθηκε από :

<https://repository.kallipos.gr/handle/11419/3138#comments>

⁴⁵ ΠΙΝΔΑΡΟΣ Όλυμπιονίκαις (2.41-2.60) [https://www.greek-
language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=136&page=7](https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=136&page=7)

τοποθετούνταν στο στόμα του ο Χαρώνιος οβολός, με την αιτιολογία ότι η ψυχή εντοπίζεται στο κεφάλι και εξέρχεται από το στόμα με μία ανάσα.

Όμηρος Ίλιάς ραψ.Κ

Κ 87-90: «ὦ Νέστορ Νηληϊάδη, μέγα κῦδος Ἀχαιῶν,

γνώσεαι Ἀτρεΐδην Ἀγαμέμνονα, τὸν περὶ πάντων

Ζεὺς ἐνέηκε πόνοισι διαμπερές, εἰς ὃ κ' αὐτμὴ
ἐν στήθεσσι μένη καὶ μοι φίλα γούνατ' ὀρώρη».⁴⁶

Κ 87-90: «Νέστορα, γιε του Νηλέα, μεγάλη δόξα των Αχαιών, θα αναγνωρίσεις τον Αγαμέμνονα, το γιο του Ατρέα, που ο Δίας τον έριξε πιο πολύ απ' όλους σε πίκρες χωρίς τέλος, όσο μου μένει η πνοή στα στήθη και κινιούνται τα γόνατά μου»⁴⁷

Σημαντικό είναι ότι έβαζαν ένα νόμισμα στο στόμα, καθώς πίστευαν ότι με αυτόν τον τρόπο ακουμπούσαν την ψυχή. Προτιμούσαν να τοποθετήσουν ένα οποιοδήποτε νόμισμα από το να μην βάλουν καθόλου, επειδή σε αυτήν την περίπτωση πίστευαν ότι ο νεκρός θα επανέλθει στην ζωή. Αυτό, ίσως, συμβολίζει και το τέλος της επικοινωνίας μεταξύ των δύο κόσμων, δηλαδή του κόσμου των ζωντανών και του κόσμου των νεκρών .⁴⁸

2.2 Ταφικά έθιμα - Πρακτικές εκφοράς και ταφής, μνημόσυνα.

Μέσα από τις ταφικές τελετές και τα ταφικά έθιμα αντιλαμβανόμαστε ότι υπήρχε βαθύς σεβασμός για τον νεκρό και την ψυχή του, ταυτόχρονα όμως προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν και την μη επιστροφή του νεκρού στην ζωή.

Κατά την γεωμετρική περίοδο στην Αθήνα, οι τάφοι βρίσκονταν κοντά στο Θεμιστόκλειο τείχος. Αντίθετα, οι τάφοι της κλασικής και ελληνιστικής περιόδου εντοπίζονταν έξω από το τείχος. Επίσης, κατά την Γεωμετρική περίοδο, η καύση αντικαθίσταται εν μέρει από την τοποθέτηση της τέφρας σε αγγείο και τον ενταφιασμό της. Για παράδειγμα, στον Κεραμικό εντοπίστηκαν μικροί λάκκοι, στους οποίους τοποθετούσαν ό,τι απέμεινε από την καύση σε πήλινα δοχεία και κατόπιν αυτά τά έβαζαν μέσα στον λάκκο. Για να τακτοποιηθεί ο τάφος τοποθετείται ως σήμα μια λίθινη πλακά. Στις ταφές, η πλάκα εντοπίζεται στο άνω άκρο του τάφου, ενώ στην καύση από πάνω.⁴⁹

Επιπλέον, κατά την αρχαϊκή περίοδο, η καύση του νεκρού εξέφραζε μία πεποίθηση της οικογένειας, ότι δηλαδή υπήρχε μία σύνδεση του νεκρού με το χρώμα ή ότι η οικογένεια φοβόταν για

⁴⁶ Όμηρος Ίλιάς, ραψ.Κ, στ.87-90. Ανακτήθηκε από: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=158&page=86

⁴⁷ Όμηρος, (2015) Μτφρ. Ιάκωβος Πολυλάς. "Ίλιάδα". Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ., Πρώτη επίτομη έκδοση: Ομήρου "Ίλιάς". Έμμετρος μετάφρασις Ι. Πολυλά. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Γεωργ. Ι. Βασιλείου, 1922. Ανακτηθηκε από: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=158&page=86

⁴⁸ Susan T. Stevens (2017), Charon's Obol and Other Coins in Ancient Funerary Practic, Classical Association of Canada, σ.215-219

⁴⁹ Ε. Μανακίδου & Φ. Μανακίδου, Έν οΐκω καὶ ἐν δήμῳ [Προπτυχιακό εγχειρίδιο] (Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015, σ. 44-48. Ανακτήθηκε από : <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/3138#comments>

επιστροφή του νεκρού στην ζωή⁵⁰ . Ακόμη, στην αρχαϊκή περίοδο υπήρχαν κιβωτιόσχημοι και θαλαμοειδείς τάφοι με μνημειακά χαρακτηριστικά . Όμως , από το 600 π. Χ., οι τάφοι είναι κτιστοί και διακοσμούνται εξωτερικά με σκηνές πρόθεσης νεκρών . Υπήρχαν, βέβαια, ταφικά μνημεία, όπως επιτύμβιες ανάγλυφες στήλες ή ταφικά αγάλματα με επιγραφές .Σημαντικό είναι πως η εσκεμμένη επίδειξη γοήτρου επιτυγχάνεται μέσα από μεγαλοπρεπείς προσφορές για την μνήμη του νεκρού. Ειδικότερα, ο Σόλωνας δεν επιτρέπει στις γυναίκες να φοράν πάνω από τρία ιμάτια , αλλά και να κουβαλάνε φαγητό η ποτό αξίας άνω του ενός οβολού. ⁵¹

Προς τα τέλη του 4ου αι. π. Χ., σταματούν οι εικονιστικές παραστάσεις και τα αγγεία κοσμούνται με ανάγλυφες ραβδώσεις και φυτικά μοτίβα. Η παραγωγή τους διακόπηκε οριστικά το 317 π.Χ. με διάταγμα του Μακεδόνα τοπάρχη Δημητρίου του Φαληρέως , ο οποίος απαγόρευσε την ανέγερση μεγάλου μεγέθους ταφικών μνημείων στην Αθήνα. ⁵²

Η Κηδεία αποτελείται από τρία στάδια. Αρχικά, το πρώτο στάδιο είναι η «Πρόθεση», δηλαδή η έκθεση του νεκρού για προσκύνημα από τους συγγενείς του, ενώ το δεύτερο στάδιο είναι η «Εκφορά», δηλαδή η μεταφορά του στον τόπο ταφής ή καύσης. Έπειτα, ακολουθούσε η ταφή ή η καύση. Όσον αφορά, την περιποίηση του νεκρού, αυτή πραγματοποιούνταν από τις γυναίκες του σπιτιού. Η περιποίηση αποτελούνταν από το μύρωμα και την ένδυση του με λευκά ρούχα, ενώ την επομένη μέρα, γινόταν η εκφορά δηλαδή μεταφορά του στον τόπο της ταφής- καύσης, όπου εκεί τελικά πραγματοποιούνταν η ταφή του νεκρού. Μετά την εκφορά, ακολουθούσε νεκρικό δείπνο ,το περίδειπνον. Στο περίδειπνον ήταν σύνηθες να μιλούν επαινετικά για τον νεκρό. Σύμφωνα με το Λουκιανό, το δείπνο αυτό γινόταν την 3^η μέρα μετά τον θάνατο και αφού είχε προηγηθεί νηστεία. ⁵³

Λουκιανός, *περί πένθους* 24

«Ἐπὶ πᾶσι τούτοις τὸ περίδειπνον, καὶ πάρεισιν οἱ προσήκοντες καὶ τοὺς γονέας παραμυθοῦνται τοῦ τετελευτηκότος καὶ πείθουσι γεύσασθαι, οὐκ ἀηδῶς μὰ Δία οὐδ' αὐτοὺς ἀναγκαζομένους, ἀλλὰ ἤδη ὑπὸ λιμοῦ τριῶν ἐξῆς ἡμερῶν ἀπηυδηκότας.»⁵⁴

⁵⁰ David R. Jordan & Jaime Curbera, 'A Lead Curse Tablet in the National Archaeological Museum Athens', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 166, 2008, σ. 135-150.

⁵¹Ε. Μανακίδου & Φ. Μανακίδου, ο.π., σ.48.

⁵²Στο ίδιο., σ.31

⁵³ Στο ίδιο., σ.45,47-48

⁵⁴Στο ίδιο, σ.155

2.3.Στοιχεία που καταγράφουν αξιολογικά συστήματα (δεοντολογικά/δεισιδαιμονίες)

Οι αρχαίοι Έλληνες είχαν ανεπτυγμένα αξιολογικά συστήματα που είχαν να κάνουν με την διαχείριση της ψυχής και του θανάτου, τα οποία αποτυπώνονται στα έργα του Πλάτωνα που θα εξετάσουμε παρακάτω.

Ο Πλάτωνας στην «Πολιτεία» 1.330d-e) του υπογραμμίζει ότι όταν κάποιος πλησιάζει στον θάνατό του, δειλιάζει και τρομάζει. Και αυτό συμβαίνει καθώς παρατηρεί τις πράξεις του. Ακόμη, κάποιος όσο βρίσκεται εν ζωή, δεν ενδιαφερόταν για τον Άδη, αλλά τώρα ανησυχεί για την ψυχή του.

⁵⁵

Πολιτεία» 1.330d-e⁵⁶

«ἐπειδὴν τις ἐγγὺς ἢ τοῦ οἴεσθαι τελευτήσῃν, εἰσέρχεται αὐτῷ δέος καὶ φροντὶς περὶ ὧν ἔμπροσθεν οὐκ εἰσῆι. οἷ τε γὰρ λεγόμενοι μῦθοι περὶ τῶν ἐν Αἴδου, ὡς τὸν ἐνθάδε ἀδικήσαντα δεῖ ἐκεῖ διδόναι δίκην, καταγελῶμενοι τέως, τότε δὴ στρέφουσιν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν μὴ ἀληθεῖς ὧσιν· καὶ αὐτός – ἦτοι ὑπὸ τῆς τοῦ γήραος ἀσθενείας ἢ καὶ ὥσπερ ἤδη ἐγγυτέρω ὦν τῶν ἐκεῖ μᾶλλον τι καθορᾷ αὐτά – ὑποψίας δ' οὖν καὶ δείματος μεστὸς γίγνεται καὶ ἀναλογίζεται ἥδη καὶ σκοπεῖ εἴ τινά τι ἡδίκησεν. ὁ μὲν οὖν εὐρίσκων ἑαυτοῦ ἐν τῷ βίῳ πολλὰ ἀδικήματα καὶ ἐκ τῶν ὕπνων, ὥσπερ οἱ παῖδες, θαμὰ ἐγειρόμενος δειμαίνει καὶ ζῇ μετὰ κακῆς ἐλπίδος.»

Ο φόβος για την επιστροφή των νέκρων στην ζωή κατά την αρχαιότητα φτάνει την εποχή του Πατριάρχης Φώτιου όπου τονίζει ότι κατά τη δεύτερη μέρα των Ανθεστήριων στις Χοές, οι Αθηναίοι έτρωγαν αγκάθια και περιέχυναν με πίσσα την πόρτα τους, καθώς θεωρούσαν πως εκείνη την μέρα οι νεκροί έβγαιναν από τους τάφους του και τριγυρνούσαν αναμεσά στους ζωντανούς⁵⁷. Γι' αυτό τον λόγο, τα νεκροταφεία βρίσκονται μακριά από τις κατοικίες των ζωντανών. Αξιοσημείωτο είναι ότι, ο Πλάτωνας στους Νόμους (873b) προτρέπει να θάβουν τους εγκληματίες έξω από την πόλη και ειδικότερα σε ένα σταυροδρόμι με μια πετρά πάνω από το κεφάλι τους.⁵⁸

873b «εἰς τεταγμένην τρίοδον ἔξω τῆς πόλεως ἐκβαλλόντων γυμνόν,
αἱ δὲ ἀρχαὶ πᾶσαι ὑπὲρ ὅλης τῆς πόλεως, λίθον ἕκαστος φέρων,
ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ βάλλων ἀφοσιούτω τὴν πόλιν ὅλην,
μετὰ δὲ τοῦτο εἰς τὰ τῆς χώρας ὅρια φέροντες ἐκβαλλόντων τῷ νόμῳ ἄταφον.»⁵⁹

⁵⁵Στο ίδιο, σ.42-43

⁵⁶Στο ίδιο, σ.144.

⁵⁷ Στο ίδιο, σ.44

⁵⁸Στο ίδιο, σ.146.

⁵⁹Στο ίδιο, σ.146.

2.4. Μαντικές / μαγικές πρακτικές

Η νεκρομαντεία είναι μια αρχαία πρακτική που σχετίζεται με την προσπάθεια επικοινωνίας με τους νεκρούς ή τα πνεύματα των νεκρών για να αναζητηθούν πληροφορίες ή να προβλεφθεί το μέλλον.⁶⁰ Η προφητική ικανότητα της ψυχής κατακτιέται τη στιγμή κατά την οποία είναι έτοιμη να αποχωριστεί το σώμα, ακριβώς πριν από το θάνατο: Αντίθετα, η προφητική ικανότητα μπορεί να εμφανιστεί και κατά τη διάρκεια της ζωής του ατόμου, όταν για παράδειγμα κάποιος είναι σε μια κατάσταση έκστασης ή κατά τη διάρκεια των οραμάτων στον ύπνο. Ωστόσο στην αρχαία ελληνική παράδοση, η προφητική ικανότητα συνδέεται συχνά με τη νεκρομαντεία, δηλαδή με την προσπάθεια επικοινωνίας με τους νεκρούς για να λάβουν προφητείες ή οδηγίες. Στην αρχαία Ελλάδα, η νεκρομαντεία συνδεόταν συχνά με τον θεό Άδη και την υπόθεση ότι οι νεκροί βρίσκονται σε έναν υπόκοσμο.⁶¹

Από την άλλη, η θεολογία των Μαγγουσαίων, η οποία αποτελείται κυρίως από αστρικές θεωρίες, αλλά και από μία ισοδυναμία ανάμεσα στον Θεό του Καλού και του Κακού, καλλιέργησαν και τη λατρεία του άρχοντα του σκότους Αριμάν. Έτσι, οι τελετές των Μαγγουσαίων περιλάμβαναν κυρίως θυσίες και λειτουργίες νεκρομαντειών, οι οποίες επικαλούνται δαίμονες, με σκοπό να τους υποτάξουν στη θέληση του εκάστοτε μάγου. Οι «επωδές» είναι, δηλαδή, οι μυστηριακές επικλήσεις σε πνεύματα ονομάστηκε γοητεία ή μαύρη μαγεία. Είναι αλήθεια ότι αυτές οι θεωρίες των Μαγγουταίων επηρέασαν σημαντικά τους αρχαίους Έλληνες. Τέλος, η «επωδή» αποτελούσε τμήμα της «γοητείας», δηλαδή του θρήνου των νεκρών. Αυτό το σημείο, είναι χρήσιμο να επισημανθεί ο σημαντικός ρόλος που διαδραμάτιζε ο «γόης», με λίγα λόγια ο ψυχοπομπός άνδρας. Έχει αναφερθεί εύστοχα ότι η δουλειά του γόη ήταν αρχικά να θρηνήσει τους νεκρούς και στη συνέχεια να εκτελέσει ένα εκστατικό ταξίδι, ως ψυχαγωγός, στο οποίο έπρεπε να ψάξει τις ψυχές των νεκρών, με απώτερο σκοπό να τις οδηγήσει στην γαλήνη. Επιπλέον, οι νεκρομάντεις ψυχαγωγοί είχαν την δυνατότητα να καλούν και να χειραγωγούν τους νεκρούς, ώστε να πετύχουν στόχους πέρα από την τελετή της μαγείας. Λόγω αυτού του γεγονότος, η «επωδή» αποτέλεσε ένα σημαντικό μέρος της νεκρομαντείας, δηλαδή της επίκλησης των νεκρών. Γι' αυτό τον λόγο, οι όροι νεκρομάντης και γόης χρησιμοποιούνται συχνά ως συνώνυμοι.⁶²

⁶⁰ Merriam-Webster's Collegiate Dictionary (11th έκδοση). Springfield, MA: Merriam-Webster. April 2008. Ανακτήθηκε από: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/necromancy>

⁶¹Σ. Συρόπουλος, «Σκηνική Νεκρομαντεία και Αθηναϊκή Πολιτική. Η Νεκρανάσταση του Δαρείου στους Πέρσες του Αισχύλου και η Ιστορική Συνείδηση.» Στο: Α.Γ. Μαρκαντωνάτος & Λ.Ε. Πλατυπόδη (επιμ.) *Θέατρο και Πόλη. Αττικό Δράμα, Αθηναϊκή Δημοκρατία και Αρχαία Ελληνική Θρησκεία*, Αθήνα, Gutenberg, 2012, σ.83-105.

⁶²Αναστασία Δ. Βακαλούδη, ο.π.,σ.6-7, σ.150-151.

3.Μαγικές Πρακτικές

Στην ενότητα αυτή θα εξετάσουμε τις μαγικές πρακτικές στην αρχαιότητα, εστιάζοντας σε τελετές γοητείας, νεκρομαντείας και επικλήσεις δαιμόνων. Μέσα από αυτές τις πρακτικές, οι μάγοι σκόπευαν να επηρεάσουν όχι μόνο πνεύματα αλλά ακόμα και τους Θεούς.

3.1 «Γοητεία», τελετές νεκρομαντείας και επικλήσεις δαιμόνων.

Οι Μαγουσαίοι, ασχολήθηκαν και με το κάλεσμα των μοχθηρών δαιμόνων, οι οποίοι τριγυρνούσαν σε τόπους ταφής, με το να εκφέρουν «επωδές», δηλαδή μυστηριακές προσευχές προς αυτούς τους δαίμονες, έτσι ώστε να επιτύχουν τον σκοτεινό σκοπό τους. Στην Αρχαία Ελλάδα, οι θεοί μιλούσαν στους θνητούς μέσω των χρησμών. Ο μάντης / η μάντισσα, προέβλεπαν γεγονότα, που θα συμβούν, και τα έλεγαν στους ανθρώπους, που ζητούσαν την συμβουλή τους.⁶³

Οι επικλήσεις σε θεούς δεν γινόταν μόνο για μελλοντικές συμβουλές και προβλέψεις. Σύμφωνα με τον Chr. Faraone στο έργο του «Ancient Greek Love Magic»⁶⁴ η περίπτωση της Σιμαιθας -Μηδεις, η λατρεία δηλαδή διαφορετικών θεοτήτων (Αφροδίτη, Σελήνη και χθόνιες) αποκαλείται αγωγή και αφορά την ερωτική μαγεία. ⁶⁵Στα Ελευσίνια Μυστήρια χτυπούσαν τον γόγγο, ένα μουσικό όργανο που συνδέεται με την παρουσία χθόνιων, κατά την επίκληση της Περσεφόνης από τον Άδη. ⁶⁶

Οι Μαγουσαίοι πραγματοποιούσαν θυσίες και λειτουργίες των νεκρομάντεων. Μέσα από αυτές τις τελετές, πραγματοποιούσαν έκκληση στους δαίμονες, με σκοπό να εξουσιάσουν τα πνεύματα στη θέληση του μάγου. Είναι, επίσης, αξιοπρόσεκτο ότι οι Μαγουσαίοι με σκοπό να πετύχουν κάποιο κακό, χρησιμοποιούσαν την επίκληση των δαιμόνων, οι οποίοι σύχναζαν στους τάφους με τις αποδεκτές, γι' αυτούς, επωδές. Ας σημειωθεί ακόμα ότι αυτή η τέχνη με τις θυσίες και τις επωδές αποκαλείται γοητεία, ενώ οι Μαγουσαίοι απέδωσαν στην γοητεία μία δογματική θέση εντός της θεολογίας. ⁶⁷Συν τις άλλους, «γόητες», ιερείς και μάντιες, που έφταναν σε σύνολό τους, θεωρούσαν ότι αποτελούσαν την «συνέχεια» του Ορφέα και του Μουσαίου. Ακόμη, προσέφεραν θυσίες και έψαλλαν επωδές «γοητεύοντες», εφάρμοζαν την «ψυχαγωγία» (το κάλεσμα των νεκρών), και την «μαγεία» των ψυχών των ζωντανών, με τελετές που έμοιαζαν με τις περσικές μαγικές τελετές. Πρέπει να τονιστεί ότι αυτοί οι άνθρωποι πίστευαν ότι μπορούσαν να καταλάβουν ή να αλλάξουν τις αποφάσεις των θεών μέσα από την λατρεία της μαγείας και των δαιμόνων. Όλα αυτά τα συνδύαζαν με την άποψη του Ομήρου, ο οποίος έλεγε ότι οι άνθρωποι είχαν την δυνατότητα να κάνουν επίκληση στους θεούς με προσευχές, θυσίες, κνίσια, σπονδές και παρακλήσεις. Είχαν την ικανότητα, δηλαδή, να αλλάξουν την θέληση τους με αυτές τις ενέργειες. ⁶⁸Υποστήριζαν, λοιπόν, ότι οι θεοί τους είχαν προσδώσει την ικανότητα να αλλάζουν τις πεποιθήσεις τους με τελετές. Αυτές οι τελετές περιείχαν σειρά μικρών προσευχών, κατά τις οποίες επικεφαλής δε καθεμίας υπήρχε η κατάλληλη θυσία.⁶⁹

⁶³ Στο ίδιο, σ.6-9, σ.150-153.

⁶⁴ Chr. Faraone, *Ancient Greek Love Magic*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999, σ.133

⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 133.

⁶⁶ Α.Α Αβαγιάνου. 'Γυναίκα - Μάγισσα: Θνητή και Αθάνατη', στο Αβαγιάνου Α.Α. (επιμ.), *Η Μαγεία στην Αρχαία Ελλάδα*, Ε.Ι.Ε., 2008, σ.18,σ. 100.

⁶⁷ Αναστασία Δ., Βακαλούδη, ο.π, σελ.7, σ. 151.

⁶⁸ Στο ίδιο, σ.16, σ.160.

⁶⁹ Στο ίδιο,σ.7-16, σ.151-160

Με βάση τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι οι Μαγουσαίοι ασκούσαν την τέχνη της «γοητείας» και της νεκρομαντείας και μέσα από αυτές πολλές φορές επικαλούνταν δαίμονες. Μέσα από τις τελετές τους επιδίωκαν να επηρεάσουν τις αποφάσεις των θεών.

3.2. Επιτύμβιες επιγραφές

Οι επιτύμβιες ή επιτάφιας επιγραφές ήταν ένα διαδεδομένο ταφικό έθιμο, που ενσωμάτωνε και μαγικά στοιχεία αλλά και οι συγγενείς μέσα από αυτές τιμούσαν τον νεκρό και τον προστάτευαν. Οι επιγραφές αυτές πολλές φορές περιείχαν μαγικά στοιχεία και κατάρες με σκοπό να προστατέψουν τον τάφο από ανεπιθύμητους εξασφαλίζοντας έτσι την γαλήνη της ψυχής.

Συγκεκριμένα, αυτές οι επιγραφές ήταν χαραγμένες πάνω σε ταφικά Σήματα, όπως κίονες, στήλες, σαρκοφάγοι και αγγεία. Το περιεχόμενό τους διαφοροποιείται ανάλογα με την εποχή και το πρόσωπο του νεκρού. Έτσι, ορισμένες απ' αυτές, αναφέρουν το όνομα του νεκρού, άλλες αναφέρουν με ποιητικό ή πεζό λόγο πληροφορίες για την ζωή και τον θάνατο του νεκρού, ενώ άλλες αναφέρουν και το όνομα του συγγενή, ο οποίος επιμελήθηκε την ανέγερση του ταφικού μνημείου. Σημαντικό είναι οι επιτύμβιες επιγραφές εμπεριέχουν και μαγικά στοιχεία, καθώς ορισμένες απ' αυτές αναφέρουν κατάρες ή άλλες μαγικές φράσεις, ώστε να αποτρέψουν τους επίδοξους βέβηλους ή τυμβωρύχους του ταφικού μνημείου. Για παράδειγμα, αν ένας εν δυνάμει βέβηλος, διάβαζε την κατάρα, που αναγράφεται στην επιτύμβια στήλη, όπως του τύπου αν πειράξεις το μνημείο, θα πάθεις μεγάλο κακό εσύ και η οικογένειά σου, ο βέβηλος θα τρεπόταν σε φυγή. Βέβαια, εκτός από μαγικά στοιχεία, στις επιτύμβιες επιγραφές αναγράφονταν και πρόστιμα. Έτσι, σε περίπτωση που έπιαναν έναν βέβηλο να καταστρέφει το μνημείο, αυτός θα καλούταν να πληρώσει το ανάλογο πρόστιμο για την απαράδεκτη πράξη του ⁷⁰. Ακολουθούν παραδείγματα από επιτύμβιες επιγραφές.

Το παρακάτω κείμενο αποτελεί επιτύμβια επιγραφή σε ταφικό μνημείο στο Πλατάνι της Κως των 2^ο αιώνα π.Χ. . Η βάση του είναι από λευκό μάρμαρο , σπασμένο στο πάνω μέρος. ⁷¹

1

πολλὰς μήτηρ με-
τὰ δάκρυσι θῆκεν. /
εἴ τις τολμήσειεν ἀν[οί]-

5

ξας ὅστὰ **σαλεῦσαι**, / κε[ί]-
νου πᾶν, ὅσον ἐστί, γέ-
νος κακόμοιρον ὀλέσ-

⁷⁰ Κέντρον Ἑλληνικῆς Γλώσσας. *Εἶδη επιγραφῶν*. Αρχαῖες Διάλεκτοι. (χ.χ.). Ανακτήθηκε ἀπό:

<https://ancdialects.greek-language.gr/books/eisagogi-stin-elliniki-epigrafiki/eidi-epigrafon>

⁷¹ Packard Humanities Institute. *Inscription text PHI 358108*. Packard Humanities Institute (χ.χ.).

Ανακτήθηκε ἀπό: <https://inscriptions.packhum.org/text/358108?hs=156-165>

θαι.

Το παραπάνω κείμενο μεταφράζεται ως εξής: «Με πολλά δάκρια η μητέρα έθαψε. Αν κάποιος τολμήσει να ανοίξει και να ταράξει τα οστά , όλο το γένος του όσο υπάρχει να είναι δυστυχημένο.»

Ακολουθεί επιτύμβια επιγραφή σε ταφικό μνημείο του Τίτου Φλαβίου Αλκιβιαδου και της οικογένειας του που βρέθηκε στην Έφεσο.(χ.χ)

[τού]το τὸ ἡρῶν ἐστιν Τ(ίτου)
Φλ(αοίου) Ἀλκιβιάδου [καὶ]

[Αἰ]λ(ίας) Κλαυδιανῆς γυναικὸς
αὐτοῦ καὶ τέκνων αὐτῶν, ζῶσιν·
οὐδ[ενὶ ἔξεσται

μετασαλεῦσαί τι· ἐπεὶ ὁ παρὰ
ταῦτα ποιήσας τι εἰσοίσει εἰς τὸ
ιερώτατον ταμεῖον⁷²

Ακολουθεί η μετάφραση. «Αυτό το ηρώο ανήκει στον Τίτο Φλαούιο του Αλκιβιάδη και [στην] Αιλία Κλαυδιανή, τη γυναίκα του, και τα παιδιά τους, εν ζωή. Δεν θα επιτρέπεται σε κανέναν να ταράξει τίποτα. Όποιος πράξει αυτό, θα πληρώσει στο ιερό ταμείο.»

Οι επιτύμβιες επιγραφές συμπεραίνουμε ότι είναι πολύ σημαντικό πολιτισμικό στοιχείο καθώς μέσα από αυτές αντικατοπτρίζονται οι αξίες τις αρχαίας κοινωνίας και παρέχουν πληροφορίες για την ταυτότητα, την οικογενειακή ζωή και τις κοινωνικές σχέσεις των ατόμων.

3.3. Κατάδεσμοι – Κατάρες

Ακολούθως θα εξετάσω μία σημαντική κατηγορία επιγραφών με αποκλειστικά μαγικό χαρακτήρα.

Οι Κατάδεσμοι είναι μολύβδινες πλάκες με χαραγμένες επιγραφές που αποσκοπούν στην εξόντωση ή την πρόκληση βλάβης σε κάποιον. Κατάδεσμοι, εντοπίστηκαν σε νεκροταφεία και τάφους, όπου οι θάνατοι οφείλονταν σε βάνανσο γεγονός, καθώς τα νεκροταφεία και οι τάφοι ήταν συμβολικά τα κατάλληλα μέρη, ώστε να πετύχει ο κατάδεσμος – κατάρα. Πολλές φορές οι επιγραφές που έφεραν

⁷² Packard Humanities Institute. (χ.χ.). *Inscription text PHI 250281*. Packard Humanities Institute. Ανακτήθηκε από: <https://inscriptions.packhum.org/text/250281>

οι κατάδεσμοί είχαν επικλήσεις από διάφορους θεούς, που έχουν σχέση με την Γη και τα χθόνια – μοχθηρά στοιχεία, όπως τον Ερμή (αγγελιαφόρος Θεός), την Περσεφόνη (Θεά του Άδη) και τις Ερινύες, κάτι τρομακτικές στην όψη θεότητες, που τιμωρούν τους αδίκους, σύμφωνα με την Δικαιοσύνη της Θέμιδος.⁷³

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν δυο μολύβδινα ελάσματα με επιγραφή – κατάρα, τα οποία εντοπίστηκαν στο «Άστυ», σημερινό κέντρο της Αθήνας. Τα ελάσματα βρέθηκαν στην περιοχή «Άγιος Σάββας», κοντά στην Ιερά οδό, όπου βρίσκεται ο βωμός του Μειλίχιου Διός, εντοπίστηκε ένα έλασμα, ενώ στην θέση «Παναγιά Σωτηρακι» στην Αθηνά, βρέθηκε, επίσης, ένα έλασμα μολύβδου, διπλωμένο οριζόντια στα δύο και χτυπημένο με καρφί, όπου και οι δύο πλευρές του περιείχαν επιγραφές (βλ.εικ.2) Σημαντικό είναι πως οι άκρες του ελάσματος έχουν διατηρηθεί ικανοποιητικά, αλλά έχουν υποστεί φθορά στο κέντρο λόγω του καρφιού. Επίσης, η ανάγνωση του ελάσματος είναι δύσκολη λόγω της δίπλωσης. Η Α στήλη έχει μεγάλα γράμματα με οριζόντια φορά. Στην κορυφή από κάτω υπάρχουν τρεις στήλες με ονόματα περίπου τριάντα σειρών. Αντίθετα, η Β στήλη είναι λιγότερο προσεκτικά γραμμένη και χωρίζεται σε τέσσερα μέρη, με γραμμένες τις στήλες παράλληλα με την Α.

ΕΙΚ.2 Μολύβδινο έλασμα

Αξιοσημείωτο είναι ότι από τα ενενήντα οκτώ άτομα, που εντοπίζονται γραμμένα στις στήλες, οι μόλις τριάντα απ' αυτούς ήταν γνωστοί Αθηναίοι. Όμως, τα βασικά θύματα ήταν τρεις Αθηναίοι. Πιο συγκεκριμένα, ο Δημοχαρίδης από το Θορικό, ο Αλέξανδρος από τον Πειραιά (4 φορές) και ο Χαρίδημος από τον Πειραιά (3 φορές). Αυτοί καταράστηκαν μαζί με εύπορους και επιφανείς ανθρώπους, όπως γαιοκτήμονες, πολιτικούς και στρατιωτικούς. Επιπλέον, παρατηρείται στις επιγραφές ότι οι άνδρες – θύματα αναγράφονται ως δημότες της πόλης, χωρίς όμως το πατρώνυμό τους.⁷⁴

Τέλος, εντοπίστηκε ένα έλασμα μολύβδου (ΕΙΚ.3) στην νοτιοδυτική πλευρά της Αρχαίας Αγοράς των Αθηνών, μέσα σε χαλάσματα ενός οικήματος και πιθανώς να εντοπίστηκε μεταγενέστερα

⁷³ Φέκου Μαγδαλινή,ο.π., σ.19.

⁷⁴ David R. Jordan & Jaime Curbera, *A Lead Curse Tablet in the National Archaeological Museum Athens*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 166, 2008, σ. 135-150.

από ανθρώπους, οι οποίοι έψαχναν στην περιοχή για οικοδομικά υλικά. Εδώ, ο αριθμός των ανθρώπων που δέχτηκαν κατάρα, είναι ελάχιστα μικρότερος από το προηγούμενο έλασμα. Ειδικότερα, τέσσερα άτομα καταράστηκαν. Αυτό το έλασμα – κατάρα είχε διπλωθεί εννέα φορές και τού είχαν βάλει καρφί στο κέντρο. Η επιγραφή του ελάσματος αναγράφει χαρακτηριστικά:

« Καταριέμαι τον Αρισταίχμον τον χαλκέα προς τα κάτω και τον Πυρρίαν τον χαλκέα, και την εργασία και τις ψυχές τους. Και τον Σωσία από την Λάμια και την εργασία και την ψυχή του και ότι λένε και ό, τι κάνουν, αλλά μαζί και τον Αγήνη από την Βοιωτία.»⁷⁵

ΕΙΚ.3 Μολύβδινο έλασμα και επιγραφή.

Κατάδεσμοι εντοπίζονται και στην Ιταλία με την ονομασία «defixiones», από το λατινικό ρήμα «defigere», που σημαίνει καρφώνω.⁷⁶ Οι πρώτες γνωστές ελληνικές πινακίδες μολύβδου με επιγραφές, που περιέχουν κατάρες, προέρχονται από τη Σικελία και χρονολογούνται τον 5ο αιώνα π.Χ. Στη ρωμαϊκή εποχή, οι κατάδεσμοί – κατάρες εκτός από τα νεκροταφεία εντοπίζονταν και στα πηγάδια, καθώς θεωρούσαν ότι τα νερά του πηγαδιού είχαν την δυνατότητα να επικοινωνούν με τον Κάτω Κόσμο, αλλά και στους τοίχους των σπιτιών των νεκρών.⁷⁷

⁷⁵ Jaime B. Curbera & David R. Jordan, 'Curse Tablet from the "Industrial District" Near the Athenian Agora', American School of Classical Studies at Athens, 2006, σ. 215-218.

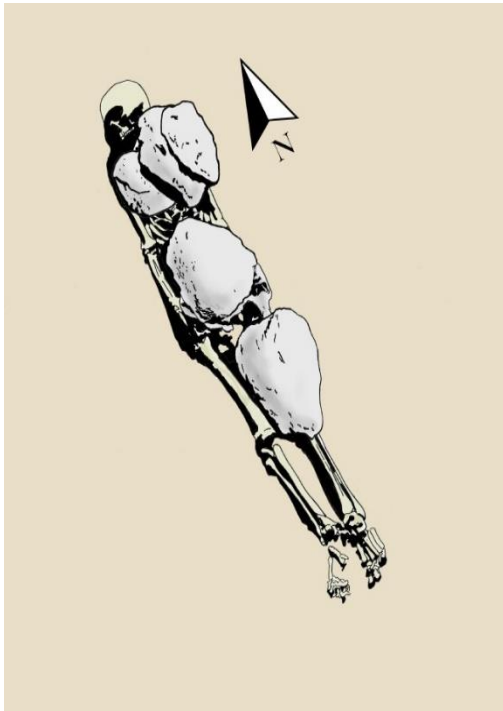
⁷⁶ iefimerida.gr. «Η άγνωστη ιστορία της «κατάρας»: Κατάδεσμοι, μαγεία και οι μυστικοί αρχαιοελληνικοί πάπυροι. (2013) iefimerida.gr. Ανακτήθηκε από: <https://www.iefimerida.gr/news/123484/%CE%B7-%CE%AC%CE%B3%CE%BD%CF%89%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%C2%AB%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC%CF%81%CE%B1%CF%82%CF%82%BB-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC%CE%B4%CE%B5%CF%83%CE%BC%CE%BF%CE%B9-%CE%BC%CE%B1%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF%CE%B9-%CE%BC%CF%85%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%B9%CE%BF%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF-%CF%80%CE%AC%CF%80%CF%85%CF%81%CE%BF>

⁷⁷ «Walking dead among the ancient Greeks?», 2015. Ανακτήθηκε από: [Walking dead among](#)

3.4 Ταφικές πρακτικές που σχετίζονται με τον φόβο

Όπως είδαμε και σε προηγούμενες ενότητες, ο φόβος για την επιστροφή των νεκρών στη ζωή είναι έντονος στην αρχαία κοινωνία. Στην παρούσα ενότητα, θα μελετήσουμε δύο τάφους στην Ιταλία, στους οποίους οι τοποθετημένες πέτρες πάνω στις σωρούς αναδεικνύουν αυτή την ανησυχία της κοινωνίας.

Σε ένα νεκροταφείο, το οποίο χρονολογείται από τον 5^ο ως τον 3^ο αιώνα π. Χ. και το οποίο εντοπίζεται στην νοτιοανατολική Σικελία, βρέθηκαν δύο αξιόλογοι τάφοι. Ειδικότερα, στον ένα τάφο, εντοπίστηκε μία σωρός αγνώστου φύλου, της οποίας το κεφάλι και τα πόδια ήταν καλυμμένα με μεγάλα κομμάτια αμφορέων, τα οποία κρατούσαν την σωρό σταθερή. Ο λόγος για αυτό το γεγονός ήταν ότι αυτοί που έθαψαν την σωρό επιθυμούσαν να σιγουρευτούν ότι ο νεκρός δεν θα ξανασηκωνόταν. Αντίθετα, στον άλλο τάφο, εντοπίστηκε ότι είχε απομείνει από μία σωρό παιδιού εφηβικής ηλικίας, αγνώστου φύλου. Σ' αυτήν την σωρό είχαν από πάνω της τοποθετηθεί τεράστιες πέτρες, ώστε να διασφαλιστεί ότι το νεκρό παιδί δεν θα ξανασηκωνόταν ΕΙΚ.4⁷⁸.

ΕΙΚ.4 Σωρός με λίθους. Μαγική-Ταφική πρακτική.

3.5.Χαρώνιος οβολός

Ο Χαρώνιος οβολός, δηλαδή το νεκρικό νόμισμα, αποτελούσε μια συχνή ταφική πρακτική στον ελληνορωμαϊκό κόσμο. Πιο συγκεκριμένα, τον 5ο - 6ο αιώνα μ. Χ., ο Χαρώνιος οβολός αναφέρονται από Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι αυτός τοποθετείται στο στόμα του νεκρού, έτσι ώστε ο νεκρός να έχει την δυνατότητα να πληρώσει τον βαρκάρη, ο οποίος θα τον μεταφέρει στον Κάτω Κόσμο. Όμως, σύμφωνα με τους αρχαίους συγγραφείς, ο Χαρώνιος Οβολός χαρακτηρίζεται ως ένα νόμισμα ευτελούς αγοραστικής αξίας. Επίσης, επισημαίνεται πως τοποθετείται στο στόμα του νεκρού, έτσι ώστε να πληρωθεί ο βαρκάρης μετά θάνατον .⁷⁹

Σημαντικό είναι πως οι πηγές αποδεικνύουν την θεωρία ότι η ευτελής αξία του νομίσματος συνδέεται άρρηκτα με την ματαιότητα και την απελπισία του θανάτου. Από την άλλη, ο Χαρώνιος Οβολός εμφανίζεται και στον Αριστοφάνη, όπου εκεί αντιπροσωπεύει είτε το κόστος για την πληρωμή του βαρκάρη, είτε το κόστος του εισιτηρίου μίας θεατρικής παράστασης. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οι άνθρωποι πίστευαν αρκετά στην πρακτική του Χαρώνιου Οβολού , καθώς όπως φαίνεται από την στιγμή που πέθαινε κάποιος τον τοποθετούσαν αμέσως στο στόμα του νεκρού. Είχαν την προτίμηση μ' αυτόν τον τρόπο να τοποθετήσουν ένα νόμισμα από το να μην βάλουν καθόλου, καθώς σ αυτήν την περίπτωση πίστευαν ότι ο νεκρός θα επανέλθει στην ζωή.⁸⁰ Τέλος, η ψυχή βρίσκεται μέσα στο κεφάλι και μέσα από την τελευταία πνοή βγαίνει η ψυχή. Είναι σημαντικό ότι τοποθετούσαν ένα νόμισμα στο στόμα γιατί θεωρούσαν ότι έτσι αγγίζουν την ψυχή. Αυτό συμβολίζει το κλείσιμο της πόρτας αναμεσά στους ζωντανούς και στους νεκρούς .⁸¹

⁷⁹ Susan T. Stevens, *Charon's Obol and Other Coins in Ancient Funerary Practice*, Classical Association of Canada, 2017, σ. 215-229.

⁸⁰ Στο ίδιο, σ.215-229

⁸¹ Στο ίδιο, σ.215-229

4. Σύγκριση με εθνογραφικά παράλληλα

Στην ενότητα αυτή προχωρώ στην σύγκριση μαγικών- ταφικών πρακτικών. Μέσα από την σύγκριση αυτή διακρίνονται συνέχειες πρακτικών χωρίς όμως αυτό να σημαίνει και συνέχεια του σημασιολογικού τους περιεχομένου. Θα εξετάσω τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικές και πολιτισμικές παράμετροι επηρεάζουν αυτές τις πρακτικές. Μέσα από αυτή την ανάλυση θα δούμε σύνθετες και αντιφατικές διαστάσεις που σχετίζονται με την κατανόηση των πρακτικών σε διαφορετικά ιστορικά και κοινωνικά πλαίσια.

4.1 Διαχρονικές ταφικές πρακτικές

4.1.1.Κτερίσματα

Τα κτερίσματα βρίσκονται στο εσωτερικό των τάφων και συνήθως είναι αγγεία με προσφορές τροφής⁸² ή είναι προσωπικά αντικείμενα. Τοποθετούνται, επίσης, μαζί με την σορό, ώστε ο νεκρός να μην στερείται των προσωπικών του αντικειμένων στην μεταθανάτια ζωή. Στο Προϊστορικό Αιγαίο, στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στις Κυκλάδες τα κτερίσματα ήταν τα ειδώλια, όπου σύμφωνα με τις περισσότερες εκτιμήσεις, απεικόνιζαν είτε τις νεκρές γυναίκες ή σχετίζονταν με ένα τελετουργικό της ταφής. Επίσης, στην μυκηναϊκή περίοδο, εκτός από τα ειδώλια, κτερίσματα ήταν και νομίσματα, όπλα και χρηστικά σκεύη, που τοποθετούνταν δίπλα στον νεκρό⁸³. Στην κλασική Αθήνα, τα κτερίσματα ήταν πηλίνα αγγεία, όπως χύτρες, λέβητες, υδρίες, που τοποθετούνταν δίπλα στον νεκρό ή σε ειδικές αύλακες εντός του τάφου. Οι παιδικές ταφές περιείχαν παιχνίδια ενώ πολλές φορές τα κτερίσματα των τάφων μαρτυρούσαν και την οικονομική κατάσταση του νεκρού.⁸⁴

Τα κτερίσματα της Ρωμαϊκής Περιόδου αποτελούνταν από κοσμήματα, στρατιωτικά αντικείμενα, γυναικεία είδη καλλωπισμού και κεραμικά αγγεία διαφόρων χρήσεων, όπως για πόση και μαγειρική. Αυτά τα κτερίσματα θα μπορούσαν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες, στα προσωπικά πράγματα του νεκρού και στα αντικείμενα που παρασκευάστηκαν αποκλειστικά για την ταφή. Ο χαρακτήρας αυτών των κτερισμάτων εξαρτάται συχνά από την προσωπικότητα που διέθετε ο νεκρός στην επίγεια ζωή του, όπως το επάγγελμα, την ηλικία, το φύλο, την κοινωνική θέση και την οικονομικό του status. Επίσης, εντοπίστηκαν Ρωμαϊκά τροφικά κατάλοιπα, τα οποία έβαζαν στο ταφικό χώρο μέσα από τρύπες του εδάφους ή μέσα από ειδικούς αγωγούς. Ακόμη, τα κτερίσματα της Ρωμαϊκής περιόδου τοποθετούνταν σε αβαθή αυλάκια στο έδαφος ή σε κόγχες στους τοίχους των θαλαμοειδών τάφων. Στόχος τους ήταν τόσο να τιμήσουν το νεκρό όσο και να τον εξυπηρετήσουν στη μεταθανάτια ζωή του⁸⁵.

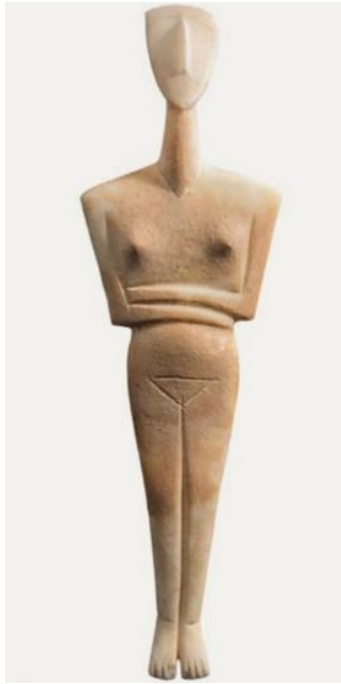
Αυτή η πρακτική διατηρείται και στην σύγχρονη εποχή. Σήμερα για παράδειγμα τοποθετείται συχνά ένα πακέτο τσιγάρα ή κάποιο άλλο προσωπικό αντικείμενο, που δηλώνει την ιδιότητα του μεταστάντος. Στους ιερείς και τους μονάχους/στις μοναχές της Ορθοδόξου Εκκλησίας τοποθετείται το Ιερό Ευαγγέλιο.

⁸²Ε. Μανακίδου & Φ. Μανακίδου, ο.π., σ.48.

⁸³Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού. Ταφές. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. (χ.χ.). Ανακτήθηκε από: <http://www.fhw.gr/chronos/02/mainland/gr/mg/society/burials/index.html>

⁸⁴Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού. Ταφικά δώρα. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. (χ.χ.). Ανακτήθηκε από: http://www.ime.gr/chronos/05/gr/society/grave_offerings.html

Καταληκτικά, τα κτερίσματα καταδεικνύουν την πολυμορφία και τη διαχρονική παρουσία των ταφικών εθίμων. Τα κτερίσματα εκτός από υλικά αγαθά και έχουν σχέση με την συναισθηματική ανάγκη των ζώντων ανθρώπων, δηλαδή την πεποίθησή τους ότι οι νεκροί συγγενείς τους θα διαθέτουν στην μεταθανάτια ζωή τους τα αγαπημένα τους αντικείμενα από την επίγεια ζωή τους. Έτσι, οι ζώντες αισθάνονται ανακουφισμένοι, ξέροντας ότι δεν θα λείψει τίποτα στους νεκρούς συγγενείς τους από την επίγεια ζωή τους και θεωρούν ότι αυτό είναι ένας τρόπος να τους αισθάνονται κοντά τους.

ΕΙΚ. 5 : Κυκλαδικό ειδώλιο γυναίκας, τύπου Δωκαθισμάτων.⁸⁶ ΕΙΚ6. : Ο Αμφορέας του Διπύλου.
8^{ος} αιώνας π. Χ.⁸⁷

4.1.2 Ταφικά σύνολα

Από τον 15^ο αιώνα μ.Χ., σε ταφικά σύνολα στην Ιταλία εντοπίστηκαν νομίσματα, τα οποία συνδέθηκαν στενά με την ταφική πρακτική του Χαρόνιου οβολου που αναλύσαμε σε προηγούμενη ενότητα(3.5). Αυτά τα νομίσματα έχουν, ακόμη , χαρακτηριστεί ως δώρα για χρήση στην άλλη ζωή μετά τον θάνατο, αλλά και ως μέσο αποφυγής του βρικολακιάσματος. Επίσης , οι πρώιμοι μεσαιωνικοί τάφοι με τα νομίσματα, είναι προφανώς γυναικείοι , καθώς οι γυναίκες ήταν πιο προληπτικές σε σχέση με τους άνδρες ή ασχολήθηκαν νωρίτερα με την μαγεία. Πιο συγκεκριμένα, η Εκκλησία πιστεύει πως τα νομίσματα υψηλής αξίας, όπως αυτά που είναι κατασκευασμένα από χρυσό και ασήμι, θεωρούνται επικίνδυνα για την ψυχή, καθώς την μολύνουν. Αυτά τα νομίσματα, έπρεπε να είναι χαμηλής αξίας, αλλιώς οι νεκροί δεν θα μπορούσαν να αποχωριστούν τα υπάρχοντά τους, με συνέπεια να μην

⁸⁶ΕΙΚ.5 Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης. Αγαλματίδιο κυκλαδικού ειδωλίου. Συλλογές Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης(χ.χ.). Ανακτήθηκε από:

<https://collections.cycladic.gr/el/objects/2024/-?ctx=83fed751b07c7dfbd521a0f82fcfc9f4e1cf930f&idx=59>

⁸⁷ ΕΙΚ6. Amasis Painter. *The typical vase of Geometric Period. 8th Cent. B.C. The main scene is known as "prothesis" (lying in state) and it is common on Geometric funerary vases.* Ανακτήθηκε από:

<http://amasis-painter.gr/funeral.html>

μπορούσαν να αφήσουν πίσω την επίγεια ζωή τους.⁸⁸ Είναι χρήσιμο να επισημανθεί σ' αυτό το σημείο ότι στην αρχαιότητα και στον μεσαίωνα τα νομίσματα αυτά ήταν ευτελούς αξίας. Επιπλέον, η αποτέφρωση – καύση των νεκρών και όχι ο ενταφιασμός (η αποτέφρωση διώκεται από την Εκκλησία), ξεκίνησε για πρώτη φορά τον 9^ο - 6^ο αιώνα π. Χ. (Γεωμετρική και Αρχαϊκή περίοδος), όπου η τέφρα τοποθετούνταν σε αγγείο ή λάρνακα, ενώ η καύση ως τρόπος ταφής εξυμνείται ιδιαίτερα στα Ομηρικά Έπη.

Από την άλλη, η τακτική του ενταφιασμού του σκηνώματος και τα στάδια πριν τον ενταφιασμό, όπως αναφέρονται στο Κεφάλαιο 2.2., έχουν τις ρίζες τους από τον 5^ο αιώνα π. Χ. ως τον 3^ο αιώνα μ. Χ., δηλαδή από την Κλασική, την Ελληνιστική και την Ρωμαϊκή περίοδο. Ειδικότερα, η έκθεση του νεκρού σήμερα στους συγγενείς «Πρόθεσις», 24 ώρες πριν την ταφή, και η αγρυπνία μπροστά στο σκηνώμα, προέρχεται από την Κλασική και Ελληνιστική περίοδο. Επιπρόσθετα, ο καλλωπισμός του νεκρού (κούρεμα, βάψιμο), το πλύσιμό του με ζεστό νερό και του εμπλουτισμού του με αρώματα, το ντύσιμό του, η τοποθέτησή του σε φέρετρο, τα οποία σήμερα πραγματοποιούνται από εξειδικευμένα γραφεία τελετών, αυτά ίδια συντελούνταν και στην Ρωμαϊκή περίοδο από τους συγγενείς του νεκρού.⁸⁹

4.1.3 Θρήνος -Μοιρολόι

Στην αρχαία Ρώμη, οι θρησκευτικές τελετές περιλάμβαναν μοιρολόγια και θρήνους, ενώ στη σύγχρονη εποχή, η Ορθόδοξη Εκκλησία έχει θεσπίσει συγκεκριμένες διαδικασίες για την εκφορά.

Σημαντικό είναι, όμως, ότι στην Ρωμαϊκή περίοδο κατά την διάρκεια του θρήνου μαζί με τους λυγμούς, οι συγγενείς έψαλλαν μοιρολόγια, κάτι σαν ποιήματα που εξέφραζαν τον βαθύ πόνο και την θλίψη για τον χαμό και την απώλεια του αγαπημένου τους προσώπου, τα οποία μοιρολόγια σώζονται σήμερα σε διάφορα μέρη της Ελλάδος, όπως στην Κρήτη⁹⁰ και στην Μάνη⁹¹. Η μεταφορά του νεκρού στο χώρο της ταφής (νεκροταφείο), η «Εκφορά» (από την Κλασική περίοδο), γίνεται με την μεταφορά του φέρετρου στους ώμους. Όμως, σήμερα, η «εκφορά» συντελείται μόνο συμβολικά και για μικρή απόσταση, καθώς τα εξειδικευμένα γραφεία τελετών διαθέτουν οχήματα (νεκροφόρες) για την μεταφορά του νεκρικού φέρετρου.

Όσον αφορά την Ορθόδοξη Εκκλησία υπάρχει ένα συγκεκριμένο τυπικό. Το φέρετρο με δύο πυρσούς τοποθετείται στο κέντρο του Ναού και με το κεφάλι – πρόσωπο του νεκρού να κοιτάει προς το Ιερόν, δηλαδή Ανατολικά. Στα χέρια του (τα οποία είναι σταυρωμένα) τοποθετείται το Ευαγγέλιο, ενώ δίπλα στο φέρετρο τοποθετείται η εικόνα της Αναστάσεως του Χριστού, για να την ασπάζονται οι πιστοί. Αργότερα, ψάλλεται από τον Ιερέα και τον Χορό, η Νεκρώσιμος Ακολουθία του μοναχού

⁸⁸ Lucia Travaini, *Saints and Sinners: Coins in Medieval Italian Graves*, Royal Numismatic Society, 2002, σ. 159-181.

⁸⁹ Στρατηλάτης, Ι., *Οι ταφικές συνήθειες στην αρχαία Ελλάδα*. (χ.χ.). Ανακτήθηκε από: <https://blogs.sch.gr/stratilio/archives/3308>

⁹⁰ Χουζούρη, Τα κρητικά μοιρολόγια. Πεμπτούσια. 2015. Ανακτήθηκε από: <https://www.pemptousia.gr/2015/11/ta-kritika-mirologia/>

⁹¹ Οι Μανιάτες είναι Παντού. Ταφικά έθιμα στη Μάνη. Οι Μανιάτες είναι Παντού. (χ.χ.). Ανακτήθηκε από: https://oimaniateseinaipantou.blogspot.com/p/blog-page_36.html

Ιωάννου του Δαμασκηνού (7^{ος} - 8^{ος} αιώνας μ. Χ.). Προς το τέλος της Ακολουθίας, ψάλλεται το «Δεύτε τελευταίον ασπασμόν...», και οι συγγενείς και οι φίλοι του νεκρού σπεύδουν για τον ύστατο από χαιρετισμό. Ο νεκρός μεταφέρεται μαζί με την πομπή των πιστών στο νεκροταφείο, όπου ψάλλεται και τρισάγια δέηση για την ανάπαυση του κεκοιμημένου. Μετά από αυτήν την δέηση, ο Ιερέας περιχύνει έλαιο και χώμα πάνω στον νεκρό, ενώ οι πιστοί ρίχνουν μόνο χώμα. Κατόπιν, το πρόσωπο του νεκρού καλύπτεται με λευκό ύφασμα, το οποίο φέρει απεικόνιση του προσώπου του Χριστού. Την ίδια στιγμή, κλείνει το φέρετρο, και αυτό τοποθετείται εντός του τάφου με το κεφάλι του νεκρού να κοιτάει προς την Ανατολή. Και αυτό γιατί από την Ανατολή θα εμφανιστεί ο Μεσσίας την Δευτέρα Παρουσία, ώστε να αναστήσει και να κρίνει ζωντανούς και νεκρούς.⁹²

Η Εκκλησία έχει καθιερώσει για την ψυχή του νεκρού, τα μνημόσυνα και την προσφορά των κόλλυβων. Τα κόλλυβα είναι ένα γλύκισμα, που αποτελείται από αρκετά βρασμένο σιτάρι και διαφόρων ειδών φρούτων και ξηρών καρπών, όπως καρύδι, ρόδι, αμύγδαλο, μαϊντανό, σταφίδες. Στην σύγχρονη εποχή, τα κόλλυβα καλύπτονται με ζάχαρη άχνη⁹³. Η λέξη «κόλλυβα» προέρχεται από την αρχαιοελληνική λέξη «κόλλυβος», που σημαίνει το πολύ μικρό νόμισμα. Πιθανώς, τα κόλλυβα να συνδέονται με το ελληνορωμαϊκό Χαράνιο οβολό (Κεφάλαιο 3.5.), το νόμισμα δηλαδή που τοποθετούνταν στο στόμα του νεκρού, ώστε ο νεκρός να πληρώσει τον βαρκάρη, που θα τον μεταφέρει στον Κάτω Κόσμο. Ανάλογα με την χρονική διάρκεια που συντελούνται, ονομάζονται τριήμερα, εννιάμερα, σαραντήμερα, τρίμηνα, εξάμηνα, ενιάμηνα και ετήσια. Έτσι, η κάθε χρονική ονομασία των κόλλυβων συνοδεύεται και από τον συμβολισμό της⁹⁴.

Καταληκτικά, πολλά Χριστιανικά ταφικά έθιμα, που συναντάμε σήμερα, έχουν την ρίζα τους στην αρχαιότητα. Το ίδιο, βέβαια, ισχύει και για τον τρόπο ταφής, είτε αυτός είναι ενταφιασμός, είτε είναι αποτέφρωση – καύση συμπεραίνουμε ότι οι διαδικασίες αυτές αποκαλύπτουν την ανθρώπινη ανάγκη για διατήρηση της μνήμης.

4.2 Τελετές μαγείας σε νεότερους χρόνους - λαογραφικά στοιχεία.

Στην Ελλάδα σήμερα οι μάγισσες θεωρούνται απατεωνίσσες, που παραπλανούν τα θύματα, και τους αποσπούν τεράστια χρηματικά ποσά, για δικό τους όφελος. Ασκούν την λευκή και την μαύρη μαγεία, ενώ γίνονται πιστευτές στα θύματά τους. Λένε ότι διαθέτουν την δύναμη να προξενήσουν κλονισμό στην υγεία κάποιου και τον θάνατό του, λένε παράξενα λόγια την νύχτα και στα αστέρια, λένε πως είναι μέντιουμ (πως διαβάζουν το μέλλον), καταριούνται, ερμηνεύουν το φλυτζάνι του καφέ, οστά ζώων / νεκρών ανθρώπων και την παλάμη των χεριών, ισχυρίζονται ότι έρχονται σε επαφή με δαιμονικά πνεύματα, πουλάνε διάφορες υγρές και ξηρές ουσίες, χρησιμοποιούν λάδι από τα καντήλια των νεκροταφείων και χώμα από την κηδεία, ενώ «διαβάζουν» την τράπουλα των χαρτιών.⁹⁵

⁹² Στρατηλάτης, Ι. *Οι ταφικές συνήθειες στην αρχαία Ελλάδα*. (χ.χ.). Ανακτήθηκε από: <https://blogs.sch.gr/stratilio/archives/3308>

⁹³ Coolweb.gr. *Πότε κάνουμε κόλλυβα*. Coolweb.gr(χ.χ.). r Ανακτήθηκε από: <https://coolweb.gr/pote-kanoume-kollyva/>

⁹⁴ Διακόνημα. *Τα κόλλυβα στην ορθόδοξη λατρεία μας*. Διακόνημα. (2012). Ανακτήθηκε από: <http://www.diakonima.gr/2012/11/26/%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CF%8C%CE%BB%CE%BB%CF%85%CE%B2%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%BF%CF%81%CE%B8%CF%8C%CE%B4%CE%BF%CE%BE%CE%B7-%CE%BB%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%BC%CE%B1%CF%82-%CE%BA/>

⁹⁵ TV Open. *Top Story: Αποκαλύψεις για τις τελετές μαύρης μαγείας στην Ελλάδα*. TV Open, 2019. Ανακτήθηκε από:

Όμως, οι πρακτικές μαγείας, που συναντάμε σήμερα, είναι παρόμοιο με αυτό του Βυζαντίου. Ειδικότερα, στα Μεσαιωνικά χρόνια, η Ιερά Εξέταση της Παπικής Εκκλησίας, οδηγούσε τις μάγισσες στην πυρά, για τον εξαγνισμό των πιστών από το κακό. Επιπλέον, στην σύγχρονη εποχή, εμφανίστηκε και το φαινόμενο του σατανισμού, εκεί όπου οι άνθρωποι μυσούνται σε αποκρυφιστικές τελετές. Σεξουαλικά όργια και δήθεν επικοινωνία με δαιμονικά πνεύματα, συμβόλαια θανάτου με τον Σατανά, δολοφονίες μικρών παιδιών και ανθρώπων για χάρη του Σατανά, βιασμοί γυναικών και «συμβολική» θανάτωσή τους με αποτρόπαιο τρόπο, όπως πολτοποίηση του κεφαλιού τους ⁹⁶.

Τέτοια περιστατικά σατανισμού – μαύρης μαγείας έχουν συντελεστεί και συντάραξαν την Ελληνική κοινή γνώμη. Για παράδειγμα, ένα τέτοιο περιστατικό ήταν οι Σατανιστές της Παλλήνης ⁹⁷. Βέβαια, αυτές οι πράξεις, έτσι όπως αρμόζει, τιμωρούνται στην χώρα μας σύμφωνα με τον Ποινικό Κώδικα, ως κοινά εγκλήματα, δηλαδή τις ποινές για την ανθρωποκτονία εκ προθέσεως και τον βιασμό, χωρίς να αφήνεται η υπόνοια από την Δικαιοσύνη ότι οι πράξεις τους είναι επιθυμητές, λόγω κάποιας «ιδεολογίας», και μ' αυτόν τον τρόπο να δίνεται το βήμα για την εκτέλεση τους. Έτσι, από την πλευρά της η πολιτεία πράττει το καθήκον της.

Το ίδιο, βέβαια, πράττει και η Εκκλησία από την δική της σκοπιά. Η Εκκλησία σήμερα καταδικάζει όλες τις μορφές και τελετές μαγείας, προτρέπει τα μέλη της να απέχουν απ' αυτήν, ενώ τα συμβουλεύει να ακολουθούν πιστά την σοφία του Ευαγγελίου και να μην παρασύρονται από τις «σειρήνες» της μαγείας. Επίσης, η Εκκλησία χρησιμοποιεί τα αγιαστικά της μέσα, όπως τέλεση εξορκισμών ή Αγιασμού, ώστε να θεραπεύσει μέλη της, αφού πρώτα βεβαιωθεί ότι η κατάσταση του θύματος της μαγείας (υστερία, φωνές, παράνοια, αλλόκοτη συμπεριφορά), δεν οφείλεται σε κάποιο υπαρκτό πρόβλημα ψυχικής υγείας, όπως σχιζοφρένεια, διπολική διαταραχή, αγχώδεις διαταραχές. η Εκκλησία, ακόμη, προτρέπει τους πιστούς για εξομολόγηση των αμαρτιών τους και για συχνή μετάληψη, ώστε να καθαριστεί η ψυχή τους και να μην απειλούνται από πονηρά πνεύματα ⁹⁸

<https://www.tvopen.gr/watch/4447/topstory7capokalypseisgiatisteletesmayrhsmageiassthnellada7c062f032f2019>

⁹⁶TV Open, Ο.π.

⁹⁷ TV Open, Ο.π.

⁹⁸Άγιον Όρος. *Η Αντίσταση των Πατέρων*. Άγιον Όρος. (χ.χ.). Ανακτήθηκε από:

<https://agiooros.org/media/%CE%92%CE%99%CE%92%CE%9B%CE%99%CE%91/%CE%A0%CE%91%CE%A4%CE%95%CE%A1%CE%99%CE%9A%CE%91%20%CE%94%CE%99%CE%91%CE%A6%CE%9F%CE%A1%CE%91/%CE%97%20%CE%91%CE%9D%CE%A4%CE%99%CE%9C%CE%95%CE%A4%CE%A9%CE%A0%CE%99%CE%A3%CE%97%20%CE%A4%CE%97%CE%A3%20%CE%9C%CE%91%CE%93%CE%95%CE%99%CE%91%CE%A3%20%CE%91%CE%A0%CE%9F%20%CE%A4%CE%97%CE%9D%20%CE%95%CE%9A%CE%9A%CE%9B%CE%97%CE%A3%CE%99%CE%91.doc>

4.3 .Παραμύθια, μύθοι και δεισιδαιμονίες

Η ελληνική παράδοση περιλαμβάνει παραμυθία, μύθους και δεισιδαιμονίες που αντικατοπτρίζουν τον φόβο για την επιστροφή των νεκρών στην ζωή. Παρακάτω θα εξετάσουμε παραμύθια, μύθους και δεισιδαιμονίες από διάφορα μέρη της Ελλάδας.

Τα παραμύθια, οι μύθοι και οι δεισιδαιμονίες, έχουν αναπτυχθεί σε διάφορα μέρη της Ελλάδας. Ο φόβος των ανθρώπων για πιθανή επιστροφή των νεκρών στην ζωή, στην σύγχρονη εποχή έχει κάνει τους ανθρώπους να αποκαλούν αυτούς τους «αναστημένους» νεκρούς ως βρικόλακες ή ζόμπι. Σύμφωνα λοιπόν με την ελληνική παράδοση, οι βρικόλακες «καταχανάδες», όπως ονομάζονται στην περιοχή της Κρήτης, ή ακόμα και «τυμπανιαίοι», καθώς υποτίθεται πως το σώμα τους είναι φουσκωμένο λόγω της μεγάλης πόσης του ανθρωπίνου αίματος. Ακολουθεί ένα απόσπασμα από την ηλεκτρονική σελίδα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, χρονολογείται στο 1930 αγνώστου συγγραφέας.⁹⁹

«Καταχανάδες στην Κρήτη λένε τους Βρυκολάκους. Τον παλιό καιρό μάλιστα οι Κρητικοί πίστευαν πως άμα ένας νεκρός θαβότανε σε αλαφρά χώματα, που δεν τον βάραιναν, <καταχάνευε>, βρυκολάκιαζε δηλαδή...»

Ακόμη στην Κρήτη λέγεται ότι όταν ο νεκρός ταφεί σε ελαφριά χώματα, υπάρχει περίπτωση να ζωντανέψει, να βρικόλακιάσει. Για αυτόν τον λόγο, ο ιερέας, αν είχε αντιληφθεί βρικόλακα να γυρνάει μες στην νύχτα, έριχνε χώμα από τον Άγιο Τάφο στο νεκροταφείο ή τοποθετούσε στο στήθος του νεκρού κεραμίδι, που είχε χαραγμένο το σημείο του Σταυρού ή το πεντάφλο, για να μην «καταχανιάσει», δηλαδή να μην βρικόλακιάσει.¹⁰⁰

Στην Μάνη οι βρικόλακες ονομάζονται, από την μία «ριχτοί», επειδή αυτοί δεν βρίσκουν ηρεμία, αλλά και «σαββατιανοί», καθώς αυτοί οι βρικόλακες εξέρχονται από τον τάφο τους μόνο την ημέρα του Σαββάτου. Επίσης, στην Σάμο, οι βρικόλακες κάνουν την εμφάνισή τους τα μεσάνυχτα ως την ανατολή του ήλιου, αλλά υπάρχει περίπτωση να εμφανιστούν και στις δώδεκα το μεσημέρι. Από την άλλη πλευρά, στο νησί της Χίου, θεωρείται ότι οι βρικόλακες φεύγουν μόνο όταν λαλήσει ο άσπρος κόκορας τρεις φορές. Στην Αμοργό, ακόμη, πιστεύουν ότι οι βρικόλακες εμφανίζονται και την μέρα, και όχι μόνο την νύχτα. Αντίθετα, στην περιφέρεια της Μακεδονίας βγαίνουν τις νύχτες, κατά τις οποίες υπάρχει πανσέληνος. Επιπλέον, στο νησί της Λέσβου, νομίζουν πως μετατρέπονται σε βρικόλακες οι νεκροί, οι οποίοι έχουν διαπράξει σοβαρά εγκλήματα και μεγάλες αμαρτίες. Τέλος, στο νησί της Άνδρου, γίνονται βρικόλακες αυτοί που όταν πέθαναν, κάποιος επειδή όσο ήταν εν ζωή αγανάκτησε με την συμπεριφορά τους, τούς βλαστήμησε ή τούς καταράστηκε.¹⁰¹

⁹⁹ Κέντρον Λαογραφίας. Κέντρον Λαογραφίας. (χ.χ.). Ανακτήθηκε από:
<http://repository.kentrolaografias.gr/xmlui/handle/20.500.11853/297397>

¹⁰⁰ Περιοδ. Οικογένεια, αρ. 175 (19 - 1- 1930) , σελ. 75 Ανακτήθηκε από:
<http://repository.kentrolaografias.gr/xmlui/handle/20.500.11853/297397>

¹⁰¹ Μύθοι του Κόσμου. (χ.χ.). Μύθοι των Βαθυλωνιακών. Μύθοι του Κόσμου. Ανακτήθηκε από:
<http://mythoitoukosmou.weebly.com/muupsilonthetamomicroniota-betarhousilonkappaomicronlambdaalphakappaomeganu.html>

Στην Θεσπρωτία, μία φορά ένας νεκρός βρικόλακισσε, και κάθε βράδυ ένας νεκροθάφτης έβλεπε τον νεκρό σαβανωμένο εκτός τάφου και δεν ήξερε τι να κάνει. Το ίδιο, βέβαια, ίσχυε και για τον παπά, καθώς η συγχωρητική ευχή που διάβασε πάνω από το μνήμα, δεν έλυσε το πρόβλημα. Τελικά, το πρόβλημα δεν λύθηκε, αφού αργότερα ο τάφος βρέθηκε άδειος και πιθανώς ο νεκρός ξαναζωντάνεψε και συνέχισε την ζωή του, με την μορφή του βρικόλακα! ¹⁰².

Ένα παραδοσιακό τραγούδι από την Κρήτη ¹⁰³ αναφέρει σχετικά για τους βρικόλακες ή «καταχανάδες» :

«Στο Φραγκοκάστελλο, στην παχιά άμμο, ένας καταχανάς βγαίνει την άμμο εις τον γκάμπο με μίαν γκαρυδόκουπα, και ύστερα του την μπαίρνει ο αέρας και του την κατεβάζει πάλε εκεία απότανε».

Επιπλέον, πάλι στην Κρήτη, υπήρχε η αντίληψη ότι τα μικρά παιδιά ή βρέφη αν πέθαιναν αβάπτιστα, δεν μετατρέπονταν σε βρικόλακες ή «καταχανάδες», αλλά σε «Τελώνια». Έτσι, για να αποφευχθεί ότι τα μικρά αβάπτιστα παιδιά δεν θα γίνονταν «Τελώνια», θάβονταν εκτός νεκροταφείου και από πάνω τον τάφο τους τοποθετούνταν μεγάλες πέτρες, ώστε να μην μπορούν να βγουν έξω. Αξιοσημείωτο είναι ότι τους «καταχανάδες» και τις υποδιαίρέσεις τους, δηλαδή τους «Ανασκελάδες» και τα «Τελώνια», μπορούσαν να τους δουν μόνο οι «αλαφροΐσκιωτοι» ¹⁰⁴.

Μία χαρακτηριστική, όμως, ιστορία που συνδέει την μαγεία με την ύπαρξη των βρικόλακων, είναι αυτή από την Φλώρινα. Ειδικότερα, ήταν μία φορά, μία χήρα γυναίκα, όπου ο νεκρός άνδρας της έγινε βρικόλακας. Μία νύχτα, ο βρικόλακας σύζυγός της την επισκέφτηκε και την άφησε έγκυο. Όταν μαθεύτηκε αυτό το γεγονός στο χωριό, οι κάτοικοι την έβαλαν σε ένα μαύρο γαϊδούρι και την διαπόμπευσαν. Κατόπιν, οι κάτοικοι προέτρεψαν την γυναίκα, για να αποδείξει ότι έμεινε έγκυος από τον βρικόλακα άνδρα της, αλλά και για να εξολοθρευσουν οι ίδιοι οι κάτοικοι τον βρικόλακα, να δέσει αυτόν με μία κορδέλα. Έτσι, έφτασε η μέρα της μάζωξης των βρικόλακων, οι κάτοικοι τον εντόπισαν, λόγω της κορδέλας, και τον σκότωσαν. Το πιο παράξενο απ' όλα είναι ότι αργότερα η χήρα γυναίκα γέννησε ένα κανονικό παιδί! ¹⁰⁵ Στην συνέχεια, στην Κοζάνη πιστεύουν πως την νύχτα εκτός από τους βρικόλακες, κυκλοφορούν «φαντάγματα» ή «τζίνια». Αυτά παρουσιάζονται στους ανθρώπους με διάφορες μορφές ζώων, όπως σκύλου και κατσίκας, και τους φοβίζουν. Επίσης, τα «τζίνια» καβαλικεύουν τα άλογα, ενώ οι άνθρωποι για να τα αντιμετωπίσουν, τα κυνηγούν με δαυλούς. Σημαντικό είναι πως όσοι άνθρωποι κυκλοφορούν την νύχτα, για να μην τους βλάψει τίποτα, αφήνουν εσκεμμένα το σχοινί από το σαμάρι του ζώου να σέρνεται στο έδαφος ¹⁰⁶.

Επιπρόσθετα, στον Πόντο, πίστευαν ότι οι βρικόλακες ήταν κυρίως μουσουλμάνοι. Γι' αυτό τον λόγο, απέφευγαν να περνάνε έξω από Τουρκικό νεκροταφείο. Πίστευαν, βέβαια, και στην ύπαρξη Χριστιανών βρικόλακων, αλλά μόνο για αυτούς που είχαν διαπράξει σοβαρά αμαρτήματα, όπως φόνο. Ακόμη, οι Πόντιοι πίστευαν πως οι βρικόλακες είχαν την μορφή ανθρώπινου σκελετού, μεταμορφωνόταν σε σκυλιά, ούρλιαζα και έζυναν με τα νύχια τους τις πόρτες των σπιτιών. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι Πόντιοι, όταν τούς επισκέπτονταν βρικόλακας, έκαναν τον σταυρό τους και έλεγαν διάφορες Χριστιανικές ευχές, όπως το «Πάτερ ημών» και το Σύμβολο της Πίστεως «Πιστεύω

¹⁰² Παναγιωτίδης, Θεσπρωτία, Αρ. 53(1935),, 341, 21, Κέντρον Λαογραφίας. Ανακτήθηκε από: <http://repository.kentrolaografias.gr/xmlui/handle/20.500.11853/297460>

¹⁰³ Ειρήνης Σπανδωνίδη, Κρητικά τραγούδια, Αθήνα, 1935, σελ. 80, αρ. 92. Κέντρον Λαογραφίας.

¹⁰⁴ Περιοδικό Οικογένεια, Τελώνια Κρήτη, 19-1-1930, αρ. 175. Κέντρον Λαογραφίας, σελ. 75. Ανακτήθηκε από: <http://repository.kentrolaografias.gr/xmlui/handle/20.500.11853/297366>

¹⁰⁵ Αγγέλου Ν. Δευτεραίου, Λ. Α., αρ. 2894, Κέντρον Λαογραφίας, 1964, σελ. 365. Ανακτήθηκε από: <http://repository.kentrolaografias.gr/xmlui/handle/20.500.11853/297282>

¹⁰⁶ Αλεξ. Αδαμίδου, Λ. Α., αρ. 2442, Κέντρον Λαογραφίας, 1962, σελ. 72-73. Ανακτήθηκε από: <http://repository.kentrolaografias.gr/xmlui/handle/20.500.11853/296472>

εις έναν Θεόν», ώστε αυτός να απομακρυνθεί. Και για να μην εμφανιστεί ξανά στο σημείο ο βρικόλακας, χάραξαν το σύμβολο του Ζωοποιού Σταυρού ή πραγματοποιούσαν παράκληση και αγιασμό για την οριστική απαλλαγή τους¹⁰⁷. Αντίθετα, στην Εύβοια, έχουν βρει έναν άλλον τρόπο για να διώχουν τους βρικόλακες. Λένε πως αν χαράξει κάποιος το πεντάλφα στα παράθυρα και στις πόρτες του σπιτιού του, οι βρικόλακες δεν θα ξαναπλησιάσουν. Και αυτό γιατί οι βρικόλακες φοβούνται το πεντάλφα, όπως «ο διάολος το λιβάνι»¹⁰⁸. Στον Πόντο πάλι, αν την ώρα του ενταφιασμού ενός νεκρού, μπει μια γάτα εντός του τάφου, δεν είναι καλό σημάδι. Ο νεκρός δένεται με μάγια. Έτσι, για να λυθούν τα μάγια, πρέπει να γίνει περιστροφή του νεκρού, γύρω από τον εαυτό του, επτά φορές¹⁰⁹.

Άλλο ένα παράδειγμα της πίστης στις δεισιδαιμονίες και στους μύθος περί βρικόλακων μπορούμε να βρούμε και από την εκπομπή «Ελλήνων Δρώμενα» του καναλιού EPT3 της κρατικής τηλεόρασης, με θέμα : «Ιστορίες με στοιχειά, βρικόλακες, νεράιδες και δαίμονες στα Πιέρια Όρη».¹¹⁰ Πιο συγκεκριμένα, η εκπομπή με αυτό το θέμα, παρουσιάζει προσωπικές μαρτυρίες και ιστορίες ανθρώπων, σχετικά με την ύπαρξη αυτών των παράξενων και υπερφυσικών όντων.

Ενδεικτικά, μία κυρία αναφέρει πως όταν ήταν μικρή είχε μία θεία, η οποία έπασχε από μηνιγγίτιδα και είχε κινητικά προβλήματα. Μία νύχτα, η θεία ξαφνικά ξύπνησε και σηκώθηκε από το κρεβάτι της, πήγε στο παράθυρο, και από εκεί είδε από τα πουθενά να καίει μία φωτιά. Ακόμη, ένας κύριος ισχυρίζεται ότι οι διάβολοι ή σατανάδες πήγαιναν στους αλευρόμυλους και έπαιζαν το μουσικό όργανο, την γκάιντα. Γι' αυτόν τον λόγο, όποιος άνθρωπος έπαιζε γκάιντα, δεν ήταν επιθυμητός. Στην συνέχεια, οι άνθρωποι από αυτά τα μέρη, αναφέρουν πως παλιά υπήρχε ένας άνδρας με το όνομα «Γιώργος», ο οποίος ήταν βοσκός. Αυτός, κάποια μέρα, πέθανε στα κτήματά του. Και από εκείνη μέρα, μεταμορφώθηκε σε στοιχειό, και γύριζε και ενοχλούσε τους ανθρώπους, ενώ επισκεπτόταν και την χήρα γυναίκα του. Για να μην ξαναβγεί το στοιχειό, φώναζαν τον παπά, ενώ έβρασαν κρασί, ώστε να το ζεματίσει. Έτσι, ο παπάς έριξε το καυτό κρασί πάνω στον τάφο του στοιχειού, και αυτό δεν εμφανίστηκε ξανά. Επιπλέον, μία κυρία ισχυρίζεται ότι υπήρχε μία γυναίκα στο χωριό, της οποίας είχε πεθάνει η μητέρα της. Ήταν ψυχοσάββατο, και η γυναίκα πήγε κόλλυβα στην Εκκλησία, με άβραστο όμως σιτάρι. Το ίδιο βράδυ, αυτή η γυναίκα, βλέπει στον ύπνο της την νεκρή μητέρα της, η οποία της λέει πως δεν έχει δόντια, δεν μπορεί να φάει τα κόλλυβα και της ζητάει τον λόγο γιατί δεν έφερε κόλλυβα με βρασμένο σιτάρι, έτσι ώστε να μπορεί να τα φάει.

Α αξιοσημείωτες είναι οι πολλές μαρτυρίες για τις νεράιδες. Σύμφωνα μ' αυτές τις μαρτυρίες, οι νεράιδες έβγαιναν την νύχτα μέσα στο δάσος. Ήταν πανέμορφες, ντυμένες με άσπρα φορέματα και μαντήλια, ενώ έμοιαζαν σαν νύφες. Τραγουδούσαν και έπαιζαν μουσική υπέροχα, χόρευαν, ενώ έπιναν νερό από τα ρυάκια στο δάσος. Χτενιζόντουσαν και είχαν ξανθά μαλλιά. Ακόμη, ένας κύριος αναφέρει πως είχε δει κάποτε δύο στοιχειά να τσακώνονται, για το ποιο θα έχει ηγετικό ρόλο στην συγκεκριμένη περιοχή. Πάντως, προς το τέλος της συνέντευξης, όλοι οι άνθρωποι παραδέχονται πως αυτές οι ιστορίες για τα μεταφυσικά όντα, ήταν εσκεμμένες. Για παράδειγμα, κάποιος που ήθελε να κλέψει αγροτικά προϊόντα σε ένα χωράφι, έλεγε πως έχει στοιχειό, έτσι ώστε να μην πάει εκεί κανένας, και ο ίδιος να πάει εκεί να κλέψει ανενόχλητος. Επίσης, κάποιος που απατούσε την γυναίκα του, και ήθελε να πάει

¹⁰⁷ Ξενοφώντα Κ. Ακογλου, Λαογραφικά Κοτυώρων, Αθήνα, 1939, Κέντρον Λαογραφίας, σελ. 330-331.

Ανακτήθηκε από: <http://repository.kentrolaografias.gr/xmlui/handle/20.500.11853/297390>

¹⁰⁸ Αναστ. Δ. Βλάχου, Λ. Α., αρ. 2042, Κέντρον Λαογραφίας, 1953, σελ. 55. Ανακτήθηκε από:

<http://repository.kentrolaografias.gr/xmlui/handle/20.500.11853/297400>

¹⁰⁹ 1894, Αρ. 959, Κέντρον Λαογραφίας, σελ. 55. Ανακτήθηκε

από: <http://repository.kentrolaografias.gr/xmlui/handle/20.500.11853/297187>

¹¹⁰ YouTube. (χ.χ.). [Βίντεο] <https://www.youtube.com/watch?v=OfN5fyeBDAM&t=2s>

κρυφά την νύχτα σε σπίτι άλλης γυναίκας, ισχυρίζονταν στο χωριό ότι στην περιοχή αυτή βγαίνει στοιχειό, ώστε να μην τον δουν την νύχτα, που ο ίδιος σαν παντρεμένος πάει σε σπίτι άλλης γυναίκας.

Καταληκτικά, γίνεται αντιληπτό ότι η μαγεία διαχέεται στον χρόνο και η ανασφάλεια μαζί με το φοβικό σύνδρομο, τα οποία σχετίζονται με τις πεποιθήσεις ότι υπάρχουν φαντάσματα και ο νεκρός θα επανέλθει στη ζωή και απειλεί τις ζωές μας, από την αρχαιότητα διατηρούνται και στην σύγχρονη εποχή. Επομένως, επιδιώκοντας μία σύγκριση με την αρχαιότητα παρατηρείται ότι οι διάφορες προλήψεις που ισχύουν σήμερα σε διάφορα μέρη της Ελλάδος έχουν τις ρίζες τους στην αρχαιότητα.

5. Συμπεράσματα:

Η κοινωνική διάσταση της μαγείας και η διαχρονική εξέλιξη των ταφικών μαγικών πρακτικών

5.1 Έξις», μαγεία και ταφικά έθιμα

Από τα παραδείγματα που παρουσιάστηκαν και τη συζήτηση τους σε διαχρονικό πλαίσιο αναφοράς, φαίνεται πως η μαγεία έχει τις ρίζες της βαθιά στο παρελθόν ήδη από την εποχή του Ομήρου όπως είδαμε στην πρώτη ενότητα και συνέχισε να εξελίσσεται με το πέρασμα των χρόνων. Αρχικά, όπως είδαμε στην ενότητα 1.1 στην Αρχαία Ελλάδα η μαγεία ασκούσαν από μάγους, που παρίσταναν και τους μάντεις, και εξαπατούσαν τους αμόρφωτους ανθρώπους της υπαίθρου¹¹¹. Επίσης, την ίδια περίοδο, ένα είδος μαγικής πρακτικής ασκούσαν στα Ασκληπιεία, όπου με την φαρμακευτική και «θαυματουργική» ικανότητα του Θεού Ασκληπιού, οι ασθενείς θεραπεύονταν. Έτσι, μπορεί να ειπωθεί ότι στα νοσοκομεία εκείνης της εποχής «Ασκληπιεία» ως φαρμακευτική αγωγή για την θεραπεία διαφόρων νόσων, χρησιμοποιούνταν μαγικές πρακτικές ¹¹². Ακόμη πολλές φορές η μαγεία βοηθούσε στην κατανόηση φαινομένων που δεν μπορούσαν τότε να εξηγήσουν. Όπως είδαμε στην ενότητα 1.1 στην περίπτωση την επιληψίας και λόγω την σοβαρότητας των συμπτωμάτων απέδωσαν τα συμπτώματα σε μια ανώτερη δύναμη καθώς δεν μπορούσαν να τα εξηγήσουν με την λογική.

Στην Ελληνιστική περίοδο, το φαινόμενο της μαγείας φαίνεται να παρουσιάζει έξαρση. Αυτό συμβαίνει γιατί μετά τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου, οι Έλληνες έρχονται σε επαφή με άλλους πολιτισμούς, όπως της Περσίας και της Αιγύπτου, και επηρεάζονται απ' αυτούς. Έτσι εμφανίζονται νέα υλικά μαγικά παραφερνάλια όπως «μαγικοί» σφραγισμένοι λίθοι, προσευχές για υγεία, πολύτιμοι λίθοι, με αποτέλεσμα όποιος διαθέτει αυτά τα μέσα να θεωρεί ότι διαθέτει και την πανάκεια για τα διάφορα προβλήματα στην καθημερινότητα του, όπως είδαμε στην 1.1 ενότητα με την περίπτωση του φυλαχτού από την Εύβοια. Φυσικά, και αυτήν την περίοδο δεν απουσιάζουν και οι απάτες, καθώς οι μάγισσες εξαπατούσαν τους αφελείς ανθρώπους έναντι χρηματικής αμοιβής¹¹³. Παρατηρούμε εδώ

¹¹¹ Λουκοπούλου Αθηνά Νικολάου, *Μαγεία στις Βυζαντινές και Μεταβυζαντινές Νομοκανονικές Διατάξεις*, ΑΠΘ, Μεταπτυχιακή Διατριβή, 2015,σελ. 13. Ανακτήθηκε από : <http://ikee.lib.auth.gr/record/271009/files/GRI-2015-14953.pdf>

¹¹² Στο ίδιο, σ. 16.

¹¹³ Αναστασία Δ. Βακαλούδη, *Η εξέλιξη της μαγείας από την αρχαιότητα έως τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες*, εκδ. Κεδρος,σ.104

δεν είναι λίγες οι φορές πως οι άνθρωποι προσπαθούν να ελέγξουν τα καθημερινά τους προβλήματα με την βοήθεια της μαγείας.

Περίπου παρόμοια κατάσταση, όμως συναντήσαμε και στην Ρωμαϊκή περίοδο. Πιο συγκεκριμένα, η αχανής Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ενσωμάτωσε πλήθος φυλών και εθνών, με αποτέλεσμα να ασκούνται στην επικράτειά της διάφορες μορφές μαγείας. Για παράδειγμα, λατρεία δέντρων, μυστηριακά δείπνα (όπου έρχονταν σε επαφή με θεότητες), πίστη στην δύναμη των φυλαχτών, ύπαρξη κακών πνευμάτων, καθώς και ύπαρξη «οιονοσκοπών», οι οποίοι ερμήνευαν πιθανές θεϊκές ενέργειες, μέσω μίας ενέργειας, ενός σημαδιού, ενός ονείρου ή ενός οράματος. Αντίθετα, η αυτόχθονη Ρωμαϊκή μαγεία ασκούσαν από Ρωμαίες ηλικιωμένες μάγισσες, οι οποίοι με αποκρουστικές επωδές δήθεν κατέβαζαν τον ήλιο ή την σελήνη από τον ουρανό, αλλά και ξυπνούσαν τα φαντάσματα την νύχτα, ώστε αυτά να προκαλέσουν κακό σε κάποιους ανθρώπους¹¹⁴. Το σημαντικό είναι ότι το Ρωμαϊκό Δίκαιο και το Ρωμαϊκό σύστημα απονομής της Δικαιοσύνης προέβλεπε ιδιαιτέρως αυστηρό ποινικό πλαίσιο για την μαγεία. Όταν αποδεικνύονταν ότι κάποιος ή κάποια ήταν μάγος ή μάγισσα, υπήρχε η δυνατότητα να τού κατασχεθεί η προσωπική του περιουσία, να ριχτεί στα άγρια θηρία, αλλά και να οδηγηθεί στον θάνατο. Ο θάνατος μπορούσε να προκληθεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους όπως σταύρωση ή καύση στην πυρά για παραδειγματισμό και για ηθική αποκατάσταση της διασαλευθείσης τάξης και ασφάλειας, δηλαδή για την αποκατάσταση του αισθήματος ασφάλειας των νομοταγών Ρωμαίων πολιτών. Επίσης, τα μαγικά βιβλία καταστρέφονταν και καίγονταν στην πυρά, ενώ όποιος κατείχε αυτά τα βιβλία χωρίς να είναι μάγος ή μάγισσα, τιμωρούνταν με καταναγκαστικά έργα και θάνατο. Με λίγα λόγια, η Ρωμαϊκή Δικαιοσύνη αντιμετώπιζε την μαγεία ως ανθρωποκτονία (αφού κατά το σκεπτικό τους έβλαπτε τους συνανθρώπους) και ειδικό έγκλημα¹¹⁵.

Πάντως, το φαινόμενο της μαγείας είχε πάρει σημαντικές διαστάσεις στην πρώιμη, μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο. Πιο συγκεκριμένα, οι βυζαντινοί είχαν αποκτήσει πολλές προκαταλήψεις και δεισιδαιμονίες, σε σημείο που να θεωρούν οτιδήποτε συνέβαινε οφείλονταν στην μαγεία. Πίστευαν, επίσης, σε δύο είδη μαγείας, την μαύρη, η οποία ήταν κακή και βλαπτική, και την λευκή, η οποία ήταν καλή και θαυματουργή. Κάτι παρόμοιο συναντήσαμε και στην 1^η ενότητα στην περίπτωση των δαιμόνων στην Αίγυπτο, όπου παρατηρήσαμε τον διαχωρισμό του καλού και του κακού δαιμονίου. Ακόμη, συνέδεαν, λανθασμένα, την μαγεία και την ιατρική επιστήμη, αφού δεν μπορούσαν να αντιληφθούν ότι υπάρχουν αληθινές ασθένειες, όπως η σχιζοφρένεια, η παράνοια, η επιληψία, και ότι αυτές δεν οφείλονταν σε καμία περίπτωση σε μαγικές βλαπτικές πρακτικές και στο φαινόμενο του «δαιμονισμού». Παρατηρήθηκε το ίδιο στην περίπτωση της «ιεράς νόσου» ενότητα 1. Το φαινόμενο του «δαιμονισμού» που μόλις είχε εμφανιστεί, και κατά το οποίο ένας άνθρωπος κατέρχονταν από δαιμονικά και ακάθαρτα πνεύματα, ενώ απαιτούνταν ειδική τελετή για την ελευθέρωσή του. Επιπλέον, η Βυζαντινή μαγεία άπλωσε τα πλοκάμια της και στην «φαρμακευτική», αφού χρησιμοποιούνταν δηλητήρια και «φαρμάκια» για την δολοφονία ανθρώπων, τα οποία παρασκευάζονταν από επικίνδυνους μάγους. Σ' αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί ότι οι μάγοι – άνδρες ήταν οι περισσότεροι, ενώ οι γυναίκες – μάγισσες υπήρχαν μεν, αλλά ασχολούνταν, κυρίως, με θέματα, όπως την ζήλια των γυναικών και τις αμβλώσεις¹¹⁶. Θα μπορούσαμε να πούμε πως το φαινόμενο του «δαιμονισμού» για την βυζαντινή κοινωνία – και την σημερινή κοινωνία – είναι η εξέλιξη της «ιεράς νόσου».

Η μαγεία ασκούνταν σε κακόφημα μέρη, όπως στον Ιππόδρομο, στο θέατρο και στα πορνεία, εκεί όπου μπορούσε να εντοπίσει πρόσφορο έδαφος, λόγω του ότι σ' αυτά τα μέρη συνήθιζαν να

¹¹⁴ Λουκοπούλου Αθηνά Νικολάου, ο.π., σ. 21.

¹¹⁵ Στο ίδιο, σ. 23 -24.

¹¹⁶ Στο ίδιο, σ. 25 -30.

συχνάζουν περιθωριακοί άνθρωποι και άνθρωποι χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, οι οποίοι εξαπατούνταν από τα ύπουλα τεχνάσματα και τους θεατρινισμούς των μάγων ¹¹⁷. Ακόμη, η μαγεία στην Βυζαντινή περίοδο αντιμετωπίζονταν ως κοινό ποινικό έγκλημα από την πολιτεία και από την Εκκλησία. Όμως, ο αυτοκράτορας δεν καταδίκασε όλες τις μορφές της μαγείας. Ειδικότερα, αποδεχόταν μόνο την λευκή μαγεία, που σχετιζόταν με την ερμηνεία των ονείρων και των οραμάτων του, ενώ η πολιτεία γενικά καταδίκασε και τιμωρούσε με βάνανσο και αποτρόπαιο τρόπο την τέλεση της μαύρης μαγείας, όπως με μαστιγώματα, καύση στην πυρά και θάνατο με αποκεφαλισμό ¹¹⁸. Αντίθετα, η Εκκλησία με τις αποφάσεις των Τοπικών και Οικουμενικών Συνόδων της, αλλά και με τους Αποστολικούς και Συνοδικούς Κανόνες της, καταδίκασε την μαγεία ως αίρεση. Πιο συγκεκριμένα, απέρριπτε και τις δύο μορφές της μαγείας, δηλαδή και την μαύρη και την λευκή, ενώ σε περίπτωση τέλεσής της καθιέρωνε καθαίρεση για τους κληρικούς και αφορισμό και αποκοπή των λαϊκών από το Σώμα της Εκκλησίας. Τελος , η Εκκλησία καθιέρωσε ευχές για την βασκανία και για την απαλλαγή από τα μάγια και τις σατανικές ενέργειες ¹¹⁹.

5.2 Η έξη και η αντίληψη της μαγείας από την αρχαιότητα έως σήμερα.

Αυτή η ενότητα εξετάζει την εξέλιξη της αντίληψης της μαγείας και του θανάτου από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Οι μαγικές τελετές ξεκινούν από την Ομηρική εποχή και συνεχίζουν στις επόμενες περιόδους, με τη Βυζαντινή περίοδο να διακρίνει τη μαγεία σε "λευκή" και "μαύρη". Ενώ στη σύγχρονη εποχή εκφράζεται μέσα από αστρολογία και λαϊκές δεισιδαιμονίες. Μέσα από τον Μαλινόφσκι θα διαπιστώσουμε ότι οι σημερινές ανορθολογικές πρακτικές είχαν τότε πρακτικό νόημα και μέσα από τον Bourdieu θα μελετήσουμε την έννοια του habitus.

Το φαινόμενο του θανάτου προσεγγίζεται με σοβαρότητα στην Αρχαία Αθήνα τόσο από την οικογένεια του νεκρού, όσο και από την πολιτεία. Οι τόποι ταφής λειτουργούσαν ως σημείο, όπου η οικογένεια του νεκρού έχει την δυνατότητα να προχωρήσει σε επίδειξη του οικονομικού και κοινωνικού επιπέδου της, μέσω της κατασκευής ενός μεγαλοπρεπούς ταφικού μνημείου ή της διοργάνωσης μίας πλούσιας κηδείας. Επιπρόσθετα παρατηρείται και η έντονη φοβία των ανθρώπων, για την επιστροφή των νέκρων στην ζωή. Γι' αυτόν τον λόγο, κατασκεύαζαν τα νεκροταφεία μακριά από τις κατοικημένες πόλεις. Το ίδιο, βέβαια, μπορεί να ισχύει και για την καύση, καθώς με την καύση καταστρέφεται δια παντός η ανθρώπινη σορός, και δεν υπάρχει ξανά πιθανότητα επιστροφής ενός νεκρού στην ζωή.

Από την Ομηρική εποχή ο θάνατος προκαλούσε έντονη περιέργεια. Επισημαίνεται έντονα ο βίαιος αποχωρισμός της ψυχής από το σώμα κατά την ώρα του θανάτου και αυτό το γεγονός φαίνεται και μέσα από διάφορες μαγικές – ταφικές πρακτικές, όπως ο Χαρώνιος Οβολός και οι Θυσίες – Σπονδές. Η μαγεία συνεχίζεται και την Αρχαϊκή, Κλασική, Ελληνιστική και Ρωμαϊκή περίοδο σε συνδυασμό βέβαια με τα ταφικά έθιμα, που ίσχυαν εκείνες τις περιόδους. Στην Βυζαντινή περίοδο, η μαγεία χαρακτηρίζεται ως «λευκή» και «μαύρη», ενώ η αντιμετώπιση της εναπόκειται στην Χριστιανική θρησκεία. Στην σύγχρονη εποχή, η μαγεία εμφανίζεται μέσω διαφόρων μορφών , όπως μέσω των παραμυθιών και τους μύθων και λαϊκών δεισιδαιμονιών. Επιπλέον, σύγχρονη μαγεία

¹¹⁷ Στο ίδιο, σ.34-37

¹¹⁸ Λουκοπούλου Αθηνά Νικολάου, ο.π., σελ. 43-45Ανακτήθηκε από:

<http://ikee.lib.auth.gr/record/271009/files/GRI-2015-14953.pdf>

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ. 65-68.

θεωρείται η αστρολογία, ο ονειροκρίτης, τα μέντιουμ, η ερμηνεία της τράπουλας που τα κατακρίνει η Εκκλησία. Ωστόσο δεν πρέπει να αντιμετωπίζουμε τις παρελθούσες κοινωνίες με βάση την σημερινή κοινωνία, καθώς υπάρχουν διαφορετικές ανάγκες.

Εδώ έρχεται και η προσέγγιση του Μαλινόφσκι, ο οποίος στην 17^η ενότητα του βιβλίου του «Argonauts of the Western Pacific» του 1922, εξετάζει το φαινόμενο της μαγείας και των πρακτικών της στους ιθαγενείς, οι οποίοι τις θεωρούσαν ως φυσικό φαινόμενο ή σαν «μια φανταστική δύναμη»¹²⁰ - σαν μια «θεμελιώδη παραδοχή»¹²¹ που δεν αμφισβητείτε. Μέσα από αυτό αντιλαμβανόμαστε ότι οι πρακτικές που σήμερα θεωρούνται ανορθολογικές τότε είχαν πρακτικό νόημα.

Σύμφωνα με τον Γάλλο κοινωνιολόγο Pierre Bourdieu «προϊόν της ιστορίας, η έξη παράγει ατομικές και συλλογικές πρακτικές, άρα ιστορία, σύμφωνα με τα σχήματα που γεννά η ιστορία. Εξασφαλίζει την ενεργή παρουσία των εμπειριών του παρελθόντος που, εναποθεθειμένες σε κάθε οργανισμό υπό μορφή σχημάτων αντίληψης, σκέψης και δράσης, τείνουν με μμεγαλύτερη βεβαιότητα από όλους τους τυπικούς κανόνες και τα ρητά κανονιστικά πρότυπα να εξασφαλίσουν την ομοιομορφία των πρακτικών και τη σταθερότητά τους στο χρόνο».¹²² Για παράδειγμα habitus- Έξης μπορούμε να πούμε ότι αποτελούν τα κτερίσματα που βρίσκουμε στην αρχαιότητα. Τα κτερίσματα όπως αναφέραμε και σε προηγούμενη ενότητα (4.1.1) τοποθετούνταν σε τάφους ώστε να βοηθήσουν τον νεκρό στο ταξίδι του στον άλλο κόσμο, ώστε να μην του λείψουν τα αγαπημένα του αντικείμενα. Habitus μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί και η πίστη των ανθρώπων στην μεταθανάτια ζωή κάτι που αντιλαμβανόμαστε και μέσα από τον φόβο τη ανάστασή των νεκρών που είδαμε επίσης προηγουμένως. Στην αρχαιότητα είδαμε να θάβουν του "επικίνδυνους" ανθρώπους έξω από τα τείχη της πόλης γιατί φοβόντουσαν μήπως επιστρέφουν στην ζωή (ενότητα 1.) αλλά και να τοποθετούν επάνω τους πέτρες ώστε να τους εμποδίσουν από το να σηκωθούν. Αυτή η φοβία των ανθρώπων είδαμε ότι διατηρήθηκε μέχρι και σήμερα μέσα από τα παραμύθια και λαϊκές δεισιδαιμονίες περί βρυκολάκων.

Συμπεραίνουμε, ότι οι μαγικές πρακτικές και τα ταφικά έθιμα στην αρχαιότητα αναδεικνύουν τη σημασία της μαγείας στην κοινωνία και τον τρόπο με τον οποίο οι αρχαίοι την προσέγγιζαν μέσα από τελετές και γραπτές μαρτυρίες. Μέσα από έθιμα, όπως ο Χαρώνιος οβολός, γίνεται φανερό ότι ο θάνατος και η ψυχή κατείχαν κεντρικό ρόλο στη ζωή και την κοσμική αντίληψη της εποχής. Αυτές οι πρακτικές συνεχίζονται μέχρι σήμερα, αν και με κάποιες διαφοροποιήσεις, και επιβιώνουν ως μύθοι, παραμύθια και δεισιδαιμονίες, συνδέοντας πολιτισμούς και ανθρώπους. Τέλος, η μαγεία έχει επηρεάσει διάφορους τομείς, όπως την κοινωνιολογία, την ψυχολογία, την ιστορία και τη λαογραφία.

¹²⁰ Malinowski Bronislaw. *Argonauts of the Western Pacific*. London: Routledge & Kegan Paul, 1922, σ.412.

Ανακτήθηκε από:

<https://ia803403.us.archive.org/29/items/argonautsofweste00mali/argonautsofweste00mali.pdf>

¹²¹ Στο ίδιο, σ.396

¹²² Bourdieu, P., *Η αίσθηση της πρακτικής*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια: Αθήνα, 2006, σ. 90-91